

Kisteleki Károly

ALÁRENDELTSÉG VAGY ÖNÁLLÓSÁG

Adalékok jogi nézőpontból az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának kérdéséhez

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy az állam jogi fogalmának a kora újkor óta meglévő három összetevője — terület, lakosság, főhatalom/szuverenitás — felhasználásával megvizsgáljam azt az alapfeltevésemet, miszerint az Erdélyi Fejedelemség államiságát nem egy-két tény, esemény alapján lehet megállapítani, hanem *más és más eredményt kaphatunk attól függően, hogy milyen nézőpontból közelítünk a kérdéshez.*

Az alapvetően *jogi szempontú elemzés* során alkalmazandó vizsgálati paraméterek alapján véleményem szerint eltérő eredményre lehet jutni — tehát az *államterület, a lakosság* kapcsán és főként a *külső és belső szuverenitás* jellemzői, tartalmi elemeivel kapcsolatosan — az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának kérdésében. Sokféle más nézőpontból is lehetséges Erdély önálló államiságának vizsgálata, s én ehhez a már eddig is több szempontból elemzett kérdéshez próbálok a következő oldalakon adalékokkal szolgálni *a jogtudomány eszközrendszere segítségével*, egyúttal — az interdiszciplináris szemléletmódot szem előtt tartva — megkísérlem a jogi és a történeti megközelítés különböző nézőpontjainak *módszertani szempontú* összhangba hozását.

Államfogalom

Az állam szó a modern európai nyelvekben a latin „*status*” szóból ered (*state, Staat, stato* stb.). A *status* kifejezést részletesen vizsgáló Paczolay Péter kutatásai azt mutatják, hogy ez a szó antik és középkori alkalmazásai során nem, vagy csak ritkán és érintőlegesen találkozott olyan jelentéssel, amely a modern értelmű államfogalomba illeszkedik.¹ A XIV. században viszont az olasz városokban keletkezett források az olasz „*stato*” szónak már az állam irányába mutató jelentésváltozását dokumentálják. A reneszánsz itáliai szerzőknél uralomként, terület fölötti uralomként jelenik meg, amit a tulajdonjogi

¹ *Paczolay Péter*: Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája. In: Gombos József: Finnországi politikatörténete, 1809–1917. Szeged 1994. 15–19.

szemléletű *dominium*-mal azonosítottak, s ebből egyértelműen levezethetővé vált a stato-fogalomnak a terület — és részint a lakosság — feletti uralomra utaló jelentése.² A fogalom főként Machiavellinél már közel kerül a modern állam jelentéséhez, így a szakirodalomban többséget élvez az a nézet, amely szerint az *állam modern fogalma Niccolò Machiavelli nyomán az újkorban, a XVI—XVII. században jelent meg*,³ és a *status* fogalom jelentéstartalma elsőként a XVI. század végére „telítődik meg” a mai, modern értelmezéssel.⁴

Mindezek alapján a modern államfogalom kialakulásában Machiavelli munkásságát nagy fontosságúnak tekintő, s erre alapozva *a ma már klasszikusnak számító, nagy hatású államfogalmat* a német-osztrák jogtudós, Georg Jellinek fejtette ki.⁵ Jellinek az állam következő három fogalmi elemét emelte ki:

- a meghatározott terület (*Staatsgebiet*),
- az ott élő lakosság (*Staatsvolk*), és
- az ezek fölött megnyilvánuló, ezeket uraló főhatalom (*Staatsgewalt*).⁶

² Firenzei iratokban a „közösség jó állapota”-ként is használják. Paczolay P.: Az állam i. m. 18–19. Firenze tekintetében Jakob Burckhardt megjegyzi, hogy „magas rendű politikai tudatossága” miatt Firenze „megérdemli, hogy a világ első modern államának nevezessék”. Takács Péter: Államtan. Az állam általános sajátosságai. Bp. 2011. 126.

³ Paczolay P.: Az állam i. m. 19–24.; Takács Péter — Paczolay nyomán — Machiavelli szóhasználatát a stato tekintetében három dologban látja kikristályosodni: a.) a fejedelem vagy egy szűkebb csoport hatalomgyakorlása, ami a hatalom gyakorlója személyét, fenségét, szervezetét és tevékenységét jelenti, b.) a terület és a népesség, amely felett gyakorolják a hatalmat, c.) maga a kormányzás és annak formája. Takács P.: Államtan i. m. 126.

⁴ Például Angliában az 1590-es évekre a „State” szó már nem a király vagy a királyság státuszát, jogi állapotát („state of the King, state of the Kingdom”) jelentette, hanem felvette modern jelentését. Míg a század elején még a brit szigetekről szólva a királyság vagy az ország kifejezést használták, a század végén már ugyanerre az állam megjelölés szolgált. Sashalmi Endre: A nyugat-európai államfejlődés vázlatja. Bp. 2006. 11–12.

⁵ Jellinek, Georg: Allgemeine Staatslehre. Berlin 1900.

⁶ A XX. századi nemzetközi jogi dokumentumok arról tanúskodnak, hogy Jellinek klasszikus meghatározása mind a mai napig helytálló. Az 1933-as, „Az államok jogairól és kötelezettségeiről szóló montevideói egyezmény” 1. cikkének meghatározása szerint az államnak a nemzetközi jog szempontjából az alábbi tulajdonságokkal kell rendelkeznie: „a) állandó lakosság, b) meghatározott terület, c) kormányzat, d) más államokkal való kapcsolattartás képessége”. Ez utóbbi szemponttal — azaz a más államokkal való kapcsolatlétesítési képességgel — egészíti ki a klasszikus meghatározást a nemzetközi jog egyik legelterjedtebb amerikai tankönyve is: „Under international law, a state is an entity that has a defined territory and a permanent population, under the control of its own government, and that engages in, or has the capacity to engage in, formal relations with other such entities.” Henkin, Louis – Pugh, Richard C. – Schachter, Oscar – Smit, Hans: International Law (Cases and Materials). St. Paul 1986. 229. Mindezen véleményekkel együtt kijelenthető, hogy általánosan elfogadott és a leggyakrabban alkalmazott megközelítés az állam fogalmi elemei kapcsán a terület, lakosság, főhatalom/szuverenitás meghatározás. Ezúton is köszönöm Lamm Vandának, hogy felhívta figyelmemet a fentiekben hivatkozott amerikai műre és szíves segítségét megállapításaim árnyalásában.

A nemzetközi Jugoszlávia-konferencia által 1991 szeptemberében létrehozott ún. *Badinter-bizottság* 1. számú véleményében megállapította, hogy „az államot általában véve olyan közösségként határozzák meg, amelynek területe és szervezett politikai hatalomnak alávetett lakossága van” és „az ilyen államot a szuverenitás jellemzi”. A bizottság mindehhez hozzátette, hogy a belső politikai szervezet és az alkotmány rendelkezései „puszta tények”, ám azokat számításba kell venni a kormányzatnak a lakosság és a terület feletti főhatalmának megállapításához. Chau, Malcolm N.: Nemzetközi jog. Bp. 2009. 179–180.

Ennek megfelelően *a téma kifejtése során az államfogalom klasszikus fogalmát jelentő terület—lakosság—főhatalom /szuverenitás vonalat követem.*

Államterület

Az államterület az állami léthez feltétlenül szükséges kellék, mert nélküle — akárcsak lakosság, valamint főhatalom nélkül — nem létezhet állam.⁷ Így az államfogalom szerves részét képezi az uralomnak a földrajzi területtel kapcsolatos igénye, amelynek érvényesülése esetén az államhatalom birtokosait az állam területén tartózkodó személyek feletti felségjog, ún. *területi felségjog* illeti meg.⁸ A *nemzetközi jog* szabályai szerint *a területi felségjog korlátozható* egyrészt az állam nemzetközi szerződéseivel, másrészt a nemzetközi szokásjog szabályaival.⁹

A *közjogi* értelmű államterület-felfogás arra a *térségre* koncentrál, amelyen fennáll az állam főhatalma, szuverenitása.¹⁰ A *kora újkori jogi gondolkodásban az állami egység képzetébe beletartozott már annak területi egységként történő felfogása, s itt történt meg a terület tekintében a közjogi értelemben vett imperium és a magánjogi jelentéssel bíró dominium közti különbségtétel.* Ennek alapján alakult ki az a felfogás, mely szerint az államnak imperiuma van egy meghatározott terület felett, vagyis a terület úgy tartozik az államhoz — Takács Péter találó megfogalmazása szerint — „mint a hatalma alá vetett emberek feletti uralom tere”,¹¹ azaz itt nem érvényesül a magánjogi minőségű tulajdonfelfogás, ami a dominium fogalmának sajátja. Mindezek alapján szilárdult meg az államterület kapcsán az a klasszikusnak mondható definíció,

⁷ Dezső Márta: A szuverenitás. In.: Alkotmánytan I. Szerk.: Kukorelli István. Bp. 2007. 136.

⁸ Az államterület nemzetközi jogi és az alkotmányjogi fogalma egybefonódik, így a szakirodalom szerint a területi felségjog lehet *pozitív*, azaz mindenki, aki az állam területén tartózkodik alá van vetve az állami főhatalomnak — ez a területre vonatkozó *főhatalom teljessége*. A területi felségjog emellett lehet *negatív* is, azaz hogy idegen államok az adott állam területén annak engedélye nélkül nem tehetnek semmit — ez a területre vonatkozó *főhatalom kizárólagossága*. Mindkettő kölcsönösen érvényesül. Buza László – Hajdú Gyula: Nemzetközi jog. Bp. 1961. 148.; Dezső M.: A szuverenitás. i. m. 137.; Mindezt részletesebben kifejti Buza László: Államterület és területi felségjog. Bp. 1910.; Hargitai József megkülönbözteti a területi felségjogtól a *területi szuverenitást*, amit ő a terület feletti tényleges rendelkezési jogosultsággal azonosít. Didaktikailag a *területi szuverenitást* a magánjog keretébe tartozó *tulajdonjoghoz*, míg a *területi felségjogot* a *birtokjoghoz* sorolja. Hargitai József: Jogi fogalomtár. Bp. 2005. 1422.; A mai nemzetközi jogi irodalom a szárazföldi területeken kívül egyértelműen az államterülethez sorolja a parti tengert, a légi tért és a föld képzeletbeli középpontjáig terjedően a föld felszíne alatti rétegeket. Ennek alapján az államterület valójában egy képzeletbeli gömbcikk. Ezúton is köszönöm Lamm Vanda fenti kiegészítését.

⁹ Ilyen korlátozás lehet pl. diplomáciai képviselő létesítése, nemzetközi jogi szolgálat (vasútvonal, tengeri útvonal, légifolyosó átvezetésének és fenntartásának joga) stb. Dezső M.: A szuverenitás. i. m. 137.

¹⁰ Sokáig ható felfogás volt, hogy az államterület olyan tárgya az állam hatalmának, amit az a tulajdonának tekint. Ezt a magánjogi felfogást aztán felváltotta a *dologi jogként* való felfogás, melyet aztán Jellinek utasított el markánsan. Álláspontja szerint *a terület nem az állam uralmi tárgya, hanem csak az állam térbeli kiterjedését határozza meg.* Dezső M.: A szuverenitás. i. m. 136.

¹¹ Takács P.: Államtan i. m. 209.

mely szerint az államterület a földfelszín államhatárokkal körülvett része, amin az állam főhatalmat, szuverenitást gyakorol.¹²

Az erdélyi területek államterületté szerveződése

Erdély a magyar közjog szerint eredetileg nem rendelkezett olyan külön tartományi önállósággal mint a horvát, szlávón és dalmát területek. Igazgatási szempontból a földrajzi értelemben vett Erdélyi-medencén belül három különválasztott és egymástól független igazgatási terület alakult ki: a hét magyar vármegye, élükön az erdélyi vajda; a hét székely szék, élükön a székely ispán; a hét és két szász szék, élükön a szász comes. 1440-től az erdélyi vajda egyben székely ispán is.¹³

Mielőtt rátérek az önálló államterülettel bíró Erdélyi Fejedelemséghez vezető lépcsőfokok bemutatására, szükséges kitérni az ahhoz vezető közvetlen előzményekre. Az 1526-os mohácsi csatában meghalt II. Lajos és ezt követően két szabályos királyválasztás történt: I. (Habsburg) Ferdinánd és I. (Szapolyai) János is a magyarok királyának tekinthette magát. A kettős királyválasztás tényében már kezdettől fogva benne volt a lehetősége annak, hogyha a szembenállásban véglegesen nem győzedelmeskedik egyik fél, akkor uralmi területeik egy idő után elkülönülhetnek egymástól,¹⁴ s így Magyarország területi egysége felbomolhat. A két keresztény uralkodó melletti másik szereplő, a muszlim oszmánok szultánja saját világhatalmi terveiben¹⁵ Magyarországgal a Habsburgok elleni hódító háború időleges felvonulási terepeként számolt, melyet a Habsburg Birodalom legyőzését követően teljesen annektált volna.¹⁶ Mivel a két király viszályában gyorsan Ferdinánd került előnybe, ezért Szulejmán számára nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországon az első számú ellensége a Habsburg uralkodó lesz, így 1527 ősztől kezdve egyértelmű volt, hogy a szultán Szapolyai Jánost szövetségeseként használni.¹⁷ Mindez aztán az 1529-re adófizetéssel és szultáni beiktató levéllel (beráttal) megerősített vazallusi függéssé „érett” Szapolyai János számára.¹⁸ Szulejmán vazallusának, Szapolyai

¹² Az államterületre vonatkozó nemzetközi jogi és közjogi felfogás definitíve is egybeesik. Apáthy István: Tétéles Európai nemzetközi jog. Bp. 1878. 151.; Faluhelyi Ferenc: Államközi jog I. Államközi alkotmányjog és jogtan. Pécs 1936. 82.; Buza L – Hajdú Gy.: Nemzetközi jog i. m. 148.; Dezső M.: A szuverenitás. i. m. 136.

¹³ Nagy Endre – Rác Lajos: Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet. Bp. 2007. 28–30.

¹⁴ Oborni Teréz: Az Erdélyi Fejedelemség állama és politikai berendezkedése. Korunk 24. (2013: 3. szám) 8.

¹⁵ Az oszmánok Bizánc 1453-as elfoglalása óta Róma örökösének tartották magukat, s a II. Mehmedet követő szultánok – így Szulejmán is – küldetésüknek tartották, hogy „kelet Nagy Sándoraként” fellépve a bizánci és a római birodalmat saját vezetésük alatt egyesítsék. Fodor Pál: A szultán és az aranyalma. Bp. 2001. 394.; Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp. 2010. 41.

¹⁶ Fodor P.: Aranyalma i. m. 394.

¹⁷ Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Bp. 1991. 54.

¹⁸ A folyamat kezdőpontja az 1528 elején (Szabó Péter 1528. január 27-re teszi a szövetségi szerződés megkötésének dátumát (L. Szabó Péter: Az erdélyi fejedelemség. Bp. 1997. 29.), míg Barta Gábor szerint Laski 1528. február 29-én vette át a szultán hitlevelét (L. Barta Gábor:

Jánosnak védelmet ígért és — oszmán felfogás szerint érvelve — visszaadta számára a Szulejmán által az amúgy a sajátjának tekintett Magyar Királyságot.¹⁹ Minden valószínűség szerint azonban a szultán ezzel csak átmeneti megoldásként számolt mindaddig, amíg végleg meg nem töri Ferdinánd ellenállását. Azonban 1532-re, két sikertelen bécsi hadjárat (1529, 1532) után kénytelen volt meghosszabbítani a Szapolyaira szabott koncepciójának „szavatossági idejét”.²⁰

*János király 1540. július 22-én meghalt, így Szulejmánnak új szereplőt kellett keresnie forgatókönyvéhez. Szapolyai János fiában, a csecsemő János Zsigmondban — akit 1540. szeptember 13-án magyar királlyá választottak — mindezt megellegezte: 1540 októberében elismerte atyja örökösének a gyermeket, 25 000 arany évi adó megfizetése ellenében odaadta számára az atyja által birtokolt területeket, s sereget gyűjtött új vazallusa védelmében.*²¹

Az önálló államterülettel bíró Erdélyi Fejedelemség létrejöttéhez vezető lépések:

– Erdélynek, mint állami entitással bíró területnek a kialakulásához az első lépés Szulejmán szultántól származik, aki 1541-ben a Szapolyai-oroszág-rész megszállásának, valamint a törökpárti urak elfogásának szándékával érkezett serege élén Budára.²² A padisah 1541. augusztus 30-án²³ — miután előző nap Buda vára a birtokába került — Izabella királynéhoz küldött követe útján viszont kijelentette, hogy fiának, János Zsigmondnak — valójában a gyámjának kijelölt Fráter Györgynek — átengedi Erdélyt és a Tiszántúlt Kassa vidékével és az északkeleti megyékkel, a Temesközt pedig Petrovics Péternek adja

Az Erdélyi Fejedelemség születése. Bp. 1984. 30.), Sztambulban kötött szerződés, ahol még nincs kikötve adófizetés, majd a szultán előtt 1529-ben a mohácsi mezőn Szapolyai tiszteletadása már szimbolikusan is megerősítette a vazallusi viszonyt. Az adófizetés kikötése, valamint a vazallusi függés beráttal való egyértelműsítése mellett ráadásul a szultán Szapolyai nyakába ültette kormányzóként és kincstartóként Ibrahim nagyvezír bizalmasát, Lodovico Grittit. L. Pálffy G.: Magyar Királyság i. m. 62–64.; A Szapolyainak adott adhnáméról nincs hiteles példány, így annak konkrét tartalmát nem ismerjük. Viszont ennek a „szulejmáni adhnáménak” nagy fontosságot tulajdonítottak a török hódoltság teljes időtartama alatt, mint egy olyan iratnak, amelyre alapítható valamennyi fejedelem szerződéslevele, Papp szerint talán konstitúciós jelleggel. Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás (38) 2011 tavasz. 59.

¹⁹ Szulejmán — különböző leveleinek tanúsága szerint — folyamatosan úgy érvelt, hogy Magyarország az ő tulajdona, és Szapolyainak — annak hűsége és engedelmessége okán — átengedte a királyi méltóságot és az ország igazgatását, viszont ezzel egyidejűleg nem ruházta fel az országgal való rendelkezésre is. Fodor P.: Magyarország i. m. 56.

²⁰ Fodor P.: Magyarország i. m. 57.

²¹ Fodor P.: Magyarország i. m. 68–69.; Papp Sándor szerint Szulejmán János Zsigmond magyar királyként való elismerése mellett egyúttal követelte az addig meg nem fizetett évi 50 000 arany adót. Papp S.: Muszlim i. m. 53.

²² Fodor P.: Aranyalma i. m. 395.

²³ Szabó Péter szerint 1541. augusztus 31-én. Szabó P.: Fejedelemség i. m. 32.

„szandzsákságra”²⁴ Egyidejűleg a Dunántúlon megszüntette a választott gyermekkirály joghatóságát, mivel a fogságába került Török Bálint birtokait magáénak tekintette.²⁵ Fodor Pál meggyőzően bizonyítja, hogy Szulejmán a sikeres hódító pozíciójából a saját területeinek tekintett „szandzsákságokat” adományozta a birodalmi érdekek képviselőjére hivatott „szandzsákbégeknek”, akiket oszmán jogszokás szerint iktatott be birtokukba.²⁶ A mögöttes szándék egyértelmű: amíg a szultán legyőzi Ferdinándot, addig elő kell készítenie Fráternek és Petrovicsnak területeik török megszállását²⁷ – vagyis az 1529 óta élő koncepció „újrátöltődött”.

1545-re viszont kiderült, hogy Szulejmán nem bír a Habsburgokkal, és 1547-ben Drinápolyban békét is kötött velük a fennálló területek határainak rögzítése mellett évi 30 000 forint „tisztesseges ajándéknak” nevezett quasi adó ellenében.²⁸ Az oszmánok eme kényszerű koncepcióváltása teszi lehetővé az említett kelet-magyarországi területek teljes hódoltatásának elkerülését, így megnyitva az utat az Erdélyi Fejedelemség kialakulásához.²⁹ Az erdélyi állam — Fodor megfogalmazásában — tehát „nem egy politikai akarattal, hanem egy politikai kényszernek köszönheti létét.”³⁰

– Az 1542. március 29-i tordai országgyűlés — amelynek eredményét sikeresen előkészítette Fráter György a január 26-i marosvásárhelyi országgyűlésen a rendek meggyőzésével³¹ — behívta Izabellát Erdélybe, mellé a három nemzetből 22 tanácsost állított, s ezzel előzetes beleegyezését adta ahhoz a három nemzethez, hogy az esetlegesen szerveződő új körvonalú állam súlypontja a jövőben Erdély legyen.³²

– Az 1544. augusztus 10-i tordai országgyűlésen megjelentek és teljes jogú partnerként tárgyaltak a Tisza menti és tiszántúli megyék képviselői, ahol

²⁴ Fodor P.: Magyarország i. m. 106–107.; A két terület birtoklásáért évi 10 000 aranyat kellett fizetni Fráter Györgynek, aki a pénzt beszédese után továbbította a Portának. Fodor P.: Magyarország i. m. 108–109.; Pálffy G.: Magyar Királyság i. m. 66–67.

²⁵ Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711. Bp. 1918. 35.; Erdély története I–III. Szerk.: Köpeczi Béla – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán. Bp. 1988. I. 421.

²⁶ Zászlót és berátot kaptak, mind bármelyik másik „normális” szandzsákbég. Fodor P.: Magyarország i. m. 112–113.

²⁷ Fodor P.: Aranyalma i. m. 395.

²⁸ Ezt az „adót” aztán a Habsburgok az 1606-os zsitvatoroki békéig fizetik a Portának. Pálffy G.: Magyar Királyság i. m. 69

²⁹ Fodor P.: Aranyalma i. m. 280.

³⁰ Fodor P.: Magyarország i. m. 117.; Az említett terület ekkor még nem tekinthető önálló államisággal rendelkező fejedelemségnek, hanem — János Zsigmond választott királyi címéből kifolyólag — a Szapolyaiak keleti Magyar Királyságának. Oborni T.: Erdélyi állam i. m. 9.

³¹ Lukinich I.: Erdély területi változásai i. m. 42.

³² Erdélyi Országgyűlési Emlékek (E. O. E.) – Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540–1699. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp. 1875–1898. I. 190.; Lukinich I.: Erdély területi változásai i. m. 42.; Barta G.: Születés i. m. 79.; Erdély története i. m. I. 422.; Mikó Imre 1859-ben ezt az országgyűlést olyan nagy jelentőségűnek tartotta, hogy egyenesen „országalkotó és államszervező országgyűlés”-nek minősítette ezen tordai diétát. Oborni Teréz: Kettős függésben: Erdély államisága a 16. században. Korunk 18. (2007: 7. szám). 38.; Rác Lajos megjegyzi, hogy Izabellák bejöveteleivel az uralkodói központ nem az erdélyi vajda udvarának megnagyobbításával jött létre, hanem a magyar királyi udvar költözik be Erdélybe. Rác Lajos: A főhatalom és az államszervezet alakulása az erdélyi fejedelemségben. Állam- és Jogtudomány, XXV. (1982: 1. szám) 44–45.

kijelentették, hogy elfogadják Izabella uralmát és ezen időtől fogva ide kívánnak tartozni. Ettől kezdve állandó résztvevői lesznek az erdélyi állam országgyűléseinek. Ezt a deklarációt *az erdélyi és a tiszántúli területek közjogi egyesülése*ként értékelhetjük.³³

– Az 1570. december 1-jén János Zsigmond által aláírt *speyeri titkos szerződés* a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség között *kijelöli a területi határokat*. Ennek következtében Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros megyék — Nagybánya és Erdőd kivételével —, valamint Arad, Zaránd és Kővár vidéke került Erdélyhez. *A speyeri szerződésnek ezt az egyetlen pontját*, a területi megegyezését, tehát a pontos határkijelölést *hajtják csak végre*.³⁴

– Bocskai, Bethlen és a Rákócziak alatt további területek kerülnek — ideiglenes jelleggel, a területeket megszerző fejedelmek halálát követő visszaszolgáltatási kötelezettséggel terhelt — a fejedelemséghez. Ezek a területek az ún. *hét vármegye* — Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zemplén —, amelyek 1660-ig, Várad elestéig az erdélyi állam területéhez tartoztak.³⁵

– Az *1691-ben ratifikált Diploma Leopoldinumot* követően elhúzódtott a területrendezés, a részekből de facto csak Zaránd megye és Kővár vidéke marad a fejedelemségnél. Míg nem *III. Károly 1732. december 31-i resolútiója* — amit a szebeni országgyűlés 1733. február 16-án iktat törvénybe — a következő területrendezést írja elő: Arad, Máramaros megye és Zaránd megye nyugati fele a Magyar Királysághoz, míg Kraszna, Közép-Szolnok megye és Zaránd megye keleti fele, valamint Kővár vidéke az Erdélyi Fejedelemséghez került.³⁶

³³ Lukinich I.: Erdély területi változásai i. m. 49.; Barta G.: Születés i. m. 84.; Oborni T.: Kettős függésben i. m. 39.; Ember Győző megjegyzi, hogy Erdély és a Partium uniója nem reál, hanem *perszonális*, az uralkodó személye által összekötött, ahol az erdélyi fejedelem *csak ura* e területeknek, *nem pedig fejedelme*. Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946. 383.

³⁴ Lukinich I.: Erdély területi változásai i. m. 130–131.; Barta G.: Születés i. m. 183., 185.; Erdély története i. m. I. 442.; Oborni Teréz: A Magyar Királyság a Cseh Királyság és Erdély a Habsburg Birodalomban, 1526–1665 (1691–1790]. In: „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800: Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk.: Sashalmi Endre. Pécs 2007. 137–138.; Az erdélyi fejedelemség területe kb. 100 000 négyzetkilométer lett, amiből Erdély kb. 59 000 négyzetkilométert tett ki. Nagyjából 1 millió lakosa volt az erdélyi államnak, ennek fele magyar, harmada román, egytizede szász etnikumú. Szabó P.: Fejedelemség i. m. 41.; A későbbiekben a speyeri szerződést jogérvényességi szempontból vizsgálni fogom.

³⁵ Nagy E – Rác L.: Magyar alkotmánytörténet i. m. 31.; Bocskaihoz az 1606-os bécsi béke alapján kerül Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Bethlen Gábor az 1622-es nikolsburgi békével szerzi meg e négy megye mellé még Borsod, Abaúj és Zemplén megyéket. I. Rákóczi Györgyhöz az 1645-ös linzi béke előírásai szerint kerül ez a hét vármegye azzal a kitételrel, hogy ebből halálát követően csak ötöt kell visszaszolgáltatni, Szabolcsot és Szatmárt utóda megtarthatta, így ezek a vármegyék 1660-ig tartoztak Erdélyhez. Oborni T.: Erdély a Habsburg Birodalomban i. m. 138.; Oborni T.: Erdélyi állam i. m. 10–11.

³⁶ Lukinich I.: Erdély területi változásai i. m. 584–586.; Rác Lajos ennek kapcsán megjegyzi: „mert így önmagában: ‘...nem annyiban provincia, mint districtus lesz Erdély.’ Hát a districtus meg is lett, amennyiben a III. Károly féle 1732-es resolútió a Kővári districtust, Kraszna, Közép-Szolnok megyéket és Zaránd keleti felét engedte csak a régi szorosán vett Erdélyhez bírní.” Rác L.: Főhatalom és államszerkezet i. m. 69.

Lakosság

A lakosságot a jogtudomány három különféle szempontból határozza meg: nemzetközi jogi, népszámláláshoz kötött és alkotmányjogi értékelés szerint.

A nemzetközi jog a lakosságot az adott állam területén tartózkodó természetes személyek összességéként definiálja, ahol az összekötő kapocs a lakosok között az *egyazon területen való tartózkodás ténye*. Ebben az esetben (is) a lakosok kötelesek a főhatalom által alkotott jogszabályokat jóhiszeműen betartani, amíg el nem hagyják az adott állam területét.

A népszámlálás is az adott állam területén való tartózkodásra koncentrál, de ez a megközelítés főszempontként az *életvitelszerűség* meglétét kívánja meg. Az életvitelszerűség elfogadott „bizonyítéka” az adott területen való három hónapot meghaladó tartózkodás.

Az alkotmányjogi megközelítés középpontjában az *adott személy jogállása* áll. Ennek alapján egy állam lakossága felosztható: *állampolgárokra*, akik az adott állam polgárai, *idegenekre*, akik más államhoz tartozó polgárok, valamint *hontalanokra*, akik nem polgárai egyetlen államnak sem.

A lakosság alkotmányjogi meghatározása — *szűkebb értelemben* — a saját állam polgárait, az állampolgárokra koncentrál, akik az adott állam szuverenitásának személyi hatálya alatt állnak, míg *tágabb értelemben* a lakosság körébe tartoznak a bevándorló, letelepedési engedéllyel bíró és a menekült státusú külföldi személyek. Ennek a szempontnak nem lényegi eleme a területen való tartózkodás, hanem az állampolgár fölött megvalósuló főhatalom az az alapvető aspektus, mely szerint az állampolgár saját állama hatalma alá tartozik abban az esetben is, ha elhagyja országa területét. *A jogállás így független a helyváltoztatástól.*³⁷

Ki sorolható viszont a vizsgált korszakunkban a lakosságot jelölő „nép” (*populus*) fogalma alá?

A középkor folyamán szélesebb értelemben véve ismerték azt a felfogást, hogy „a nép egy tág értelemben vett »minden ember«,”³⁸ de azt csak „naturalis sokaságnak”, nem pedig civilis „társadalomnak” tartották. Szűcs Jenő meghatározása definíciószerűen ragadja meg a lényegét: „Valamely közösség azáltal *persona politica* (vagy *persona repraesentata*), hogy több, mint tagjainak összege, „örök életű” identitás; e minőségét pedig úgy nyeri el, hogy „minőségi” része (*pars sanior* [sic!]) — *qualitate*, nem pedig *pluralitate* (tehát minőségénél és nem számosságánál fogva) — „reprezentálja”, azaz, testesíti meg. Ebből következően „az egyház, a nemesség és a polgárság mint a *corpus politicum* „tagjainak” elitje „reprezentálja” a királyság *communitas*át a politikai test „fejével”, az uralkodóval szemben.”³⁹

³⁷ Fűrész Klára: Az állampolgárság és a státuszjogok. In: Alkotmánytan I. Szerk.: Kukorelli István. Bp. 2007. 243–244. Hasonló elvet fogalmaz meg Egyed István is, amikor kijelenti, hogy *független az ország területén lakástól az állam és polgárai közti kapcsolat*. Egyed István: Közjogi alapismeretek. Bp. 1927.

³⁸ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Bp. 1983. 50.

³⁹ Szűcs J.: Vázlat i. m. 51.

A korporációs elmélet részét képezte a „*lex regia*” elv⁴⁰, amelyet a római jog elveinek térhódítása következtében 1200 táján már úgy értelmeztek, hogy a nép nem minden hatalmát adta át a császárnak, hanem valamit megtartott abból, összefüggésben azzal, hogy a társadalmi elit tagjai ebben az időben erősebb pozícióba kerültek. A XIII. századra tehát már többségi nézetté vált, hogy a „nép” nemcsak elvi, történeti forrása a hatalomnak, hanem abból a gyakorlatban is jogosult részesedni.

Ennek a hatalomból való tényleges részesülésnek a megvalósulási területe a korporációs szerveződés legmagasabb szintje, a tartományi, ill. az *országos rendi gyűlés* lett. Ezzel minőségileg más szintre lépett a korporációs organizáció, az egész királyságot érintő közügyekben követelt magának tanácskozási és döntési jogot.⁴¹

A rendi gyűlések működésének közös jellemzője, hogy ott *de facto* megszlik a hatalomgyakorlás az uralkodó és a rendek közt a *communis consensus* alapján, melyet alátámasztottak egy római jogból származó elvvel: „ami mindenkit érint, azt mindenkinek jóvá kell hagynia” (*Quod omnes tangit, ab omnibus approbetur*).⁴² Mindez rendi dualizmust eredményezett, ahol az uralkodó és a rendek két különálló, kölcsönösen elismert közjogi személyiséget képeztek. A rendi testületek ebben a relációban „a királyság egész testét” képvisel-

⁴⁰ Stein szerint a Digestában Ulpianus (D.1.4.1.) a császár törvényalkotó jogkörét onnan eredezteti, hogy a császárokra uralkodásuk kezdetén a nép formálisan a *lex de imperio* vagy *lex regia* által átruházta azt a jogkört, amivel az uralkodó országa jóléte érdekében mindent megtehet. Iulianus egyik szövegében (D.1.3.32) úgy ír, hogy a törvényalkotás és a szokásjog is a nép jóváhagyásának köszönheti tekintélyét. Ezen felül II. Theodosius egy 429-es rendelete (C.1.14.4; *lex Digna vox*) kimondja, hogy császárnak el kell ismernie, hogy tekintélye a törvényen alapszik, és az a császári tekintély jele, ha aláveti magát a törvényeknek. Stein, Peter: A római jog Európa történetében. Bp. 2005. 81. A *lex regia* megítélésével kapcsolatban a történészek két pártra szakadnak. Az egyik irányzat a *lex regiat* a köztársaságból a császárságba való átmenetet *ex post facto* igazoló jogi konstrukciónak tartja, aminek rendeltetése a császári hatalom legitimációja (például. Ulmann, Walter: Law and Politics in the Middle Ages: An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas. London 1975. 56.; Lucrezi, F.: Leges super principem: la „monarcha costituzionale” di Vespasiano. Napoli 1982. 178.). A másik felfogás szerint a *lex regia* nem más, mint *leges de imperio*, amellyel a római népgyűlés a császároknak uralkodásuk kezdetén adta a kezükbe a hatalmat (például Mommsen, Theodor: Römisches Staatsrecht. Leipzig 1887. II. 2., 876–879.). Ahogy Canning megjegyzi, ezzel az utóbbi értelmezéssel csupán az a gond, hogy csak egyetlen *leges de imperio* maradt fenn, Vespasianus császáré, s annak szövege nem a *lex regia* tartalmát jeleníti meg, vagyis nem általános érvényű hatalomátruházást ad, hanem konkrét jogkörök és kiváltságok átszállásáról rendelkezik. Canning szerint az tűnik a *lex regia* legbiztosabb értelmezésének, hogy az valójában egy késői és klasszikus jogi konstrukció volt, amelyet Justinianus úgy fogadott el, mintha az már eredetileg is törvény lett volna. Canning, Joseph: A középkori politikai gondolkodás története. 300–1450. Bp. 2002. 24–25.

⁴¹ Sashalmi E.: Államfejlődés i. m. 54.

⁴² Ez a mondat szállóigévé vált a korszak rendi államaiban sőt, 1295-ben I. Edward kancelláriája egyenesen befoglalta a parlament összehívását elrendelő királyi parancsba. Stubbs szerint ezzel az akttal a nevezett formula pusztán jogi irányelvű nagy jelentőségű alapelvvé vált. Sashalmi E.: Államfejlődés i. m. 57. Stein az elv eredetét tekintve elmondja, hogy a mondat eredetileg egy olyan iustinianusi konstitúció részét képezte, mely arról szólt, hogy azon esetben, ha több személy gyakorol gyámságot egy gyámolt felett, a gyámolt vagyonának közös kezelése csak az összes fél hozzájárulásával szűnhet meg (Cod. 5, 59, 5, 2). A „Quod omnes...” kezdetű tétel a kánonjog „Liber Sextus”(1298) elnevezésű gyűjteményében szerepelt és vált közkinccsé. Stein P.: A római jog i. m. 2005. 70.

ték (*totum corpus regni repraesentantes*), ezáltal a szuverenitás megoszlott a „politikai testben”.⁴³

A *területiség elve* mellett tehát a kormányzás közjogi jellege vált meghatározóvá, ahol az uralkodó mellett a *jogilag releváns „populus”*, azaz a „corpus politicum”-ot reprezentáló rendek is közjogi szerepet vállaltak. Az „állam” ezáltal egy önigazgató közösséggé kezdett válni egy nép és egy terület viszonylatában.⁴⁴

Az európai helyzetismertetés után a magyar szituációra áttérve adódik a kérdés: kik tartoztak a Szent Koronához⁴⁵, azaz kik sorolhatók jogilag a középkori Magyarországon a „politikailag szervezett nép” körébe?

A szentkorona corporatiójában a corporatio feje a király, s a tagok az egyes rendek lesznek. Bartoniek Emma és Eckhart Ferenc egyaránt rámutat, hogy a „regnum” fogalom, amely egyrészt a királyi hatalmat és az ország területét jelenti — lefedi azon „országlakosok” körét, akik a hatalomgyakorlásba való beleszólásra igényt tartanak. Ide sorolhatóak azok a kifejezések, amelyek az egész ország nevében fellépőket jelzik: „totum corpus regni Hungariae”, „communitas totius regni Hungariae”, „totum regni Hungariae”. Bartoniek ehhez kapcsolódva megjegyzi, hogy a XVI. századtól kezdve a „regnum” már a köznemességet jelenti, vagyis az országot, hogy aztán a későbbi magyar szóhasználat szerint az uralkodót is országuul választják.⁴⁶

A Szent Korona tagjai mindezek alapján a *nemesek* (főnemesek, főpapok, köznemesek), a *testületi nemességgel bíró szabad királyi városok polgárai voltak, akik kiegészültek még a Jász-Kun kerületek és a hajdúvárosok tagjaival — de nem tartoztak ide a köznép körébe sorolt jobbágyok.*⁴⁷

⁴³ Szűcs J.: Vázlat i. m. 51.

⁴⁴ Sashalmi E.: Államfejlődés i. m. 66.

⁴⁵ „...a szent korona személyisége vagy mysteriuma és azzal kapcsolatban a totum corpus sacrae regni coronae fogalma, mint a királyt és a népet egybe foglaló organikus egység, mely a főhatalom tulajdonképpen birtokosa, korántsem egyházi eredetű fogalom, nem e középkori mysterium Christi utánzata, azzal közvetlen genetikus kapcsolatba nem hozható, hanem *valóságos államjogi konstrukció, mely a magyar nép alkotmányfejlődésének legsajátosabb alkotása.*” Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Bp. 1941. 326.

⁴⁶ Bartoniek Emma: Corona és regnum. Századok, 68. (1934) 318–320; 327–329; Eckhart F.: Szentkorona i. m. 68–71; Rácz Lajos: Kormányzás és főhatalom az Erdélyi Fejedelemségben. Bp. 1992. 98–99.

⁴⁷ Werbőczy szerint (II. rész. 4. cím) „Kiket értünk a nép és kiket a köznép elnevezés alatt? E helyen pedig a *nép neve és elnevezése alatt egyedül a főpap és báró urakat és egyéb mágnásokat s a többi nemeseket kell érteni, de nem a nem nemeseket...* Mert miként a nem a fajtól, úgy különbözik a köznép a néptől. Mert a nép elnevezés magába öleli az összes nemeseket, úgy a mágnásokat, mint az alsóbb rendűeket, a nem nemeseket is ide számítva: *de a köznép elnevezés alatt egyedül a nem nemeseket értjük.*” Magyar Törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve. Bp. 1897. 230–231; Szűcs Jenő ennek kapcsán megjegyzi, hogy a városi követek gyakorlatilag csak megfigyelőként vettek részt az országgyűléseken, s a városokat propagandisztikus céllal alkalmilag nevezték az „ország tagjainak” („membra regni”). Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Bp. 1984. 65–66.; Ezzel ellentétben az 1439-es országgyűlés végzése így szól: „Prelátusok, előkelők és nemesek, akik a magyar királyság egész testét képviselik.” Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok, 91. (1957) 70. Mindez számszerűleg is alátámasztható, hiszen Magyarországon minden húsz-huszonötödik személy volt nemes és csak minden negyven-negyvenötödik volt szabad királyi városi polgár („Franciahonban” nemes minden századik, városi polgár minden tizedik személy volt). Szűcs J.: Nemzet és történelem i. m. 67.

A honosság, illetve az alattvalói kötelék *tágabb értelmezésében* az előzőeken túl beleértették a *honfiúkat (indigenákat)*,⁴⁸ akiket szintén a magyar Szent Koronához tartozónak tekintettek. Különös jogaik és kötelezettségeik megkülönböztették őket az *idegenektől*,⁴⁹vagyis:

- a.) nemességet csak honfiú kaphatott;⁵⁰
- b.) állami hivatalt — olyat is, amelyet nem nemesek tölthettek be — csak honfiú viselhetett;⁵¹
- c) egyházi méltóságba is csak honfiú kerülhetett.⁵²

Az államalkotó népesség kérdése Erdélyben

Erdélyben az 1437-es kápolnai unió renndezi a jogilag számításba vehető — akkor még — tartományi népesség kérdését, amikor létrejött az ún. *három nemzet szövetsége*, azaz a magyar nemesek, a székely előkelők és a szász patríciusok részvételével. Ez a rendi szövetkezés lesz a jogi alapja az Erdélyi Fejedelemség három államalkotó nemzetének.⁵³ Ezek az erdélyi rendek az 1439-től rendszeressé váló magyar országgyűlésbe küldenek *orátorokat*, azaz szószólókat, akik a három nemzetet képviselték a diétákon. Az erdélyi rendeknek aztán a király engedélyezi *külön tartományi rendi gyűlések* megtartását, és ezek a tartományi gyűlések lesznek a későbbi erdélyi országgyűlések csírái.⁵⁴

A tartomány igazgatásában a vajda — aki 1440-től a székelyek mindenkori ispánja is — a magyar megyék és a székely székek irányítását végzi, míg a szászok a Kincstartóság alá tartoznak.⁵⁵

Az önálló Erdélyi Fejedelemség *államalkotó népessége* kialakulásának folyamata:

⁴⁸ Az elnevezésre vonatkozólag álljon itt magyarázatul Ekmayer Ágost felosztása: „azok, kik a honpolgárságot születés vagy befogadás által vagy más módokon megnyerték, honpolgároknak, membra regni vel civitatis (osztrák polgári törvénykönyv 28. §) neveztetnek. Hazánk törvényei őket veri hungari s. indigenaknak (benszülötteknek) is nevezik, ellentétben ti. az országon kívül születettekkel, kik forenses s. alienigenaknak is hivatnak. Az indigenák még belföldieknek — intranei — országlakosoknak — regnicolae — is neveztetnek (1439: 5.26.-1608: kor. e. 1.-1647: 26.)” valamint uo. 2. lj. „A pusztá indigena név honunkban hol a született, hol a befogadott magyarokat jelenti. 1618:5.18.-1729:24.1.” *Ekmayer Ágost: A honfiúság (indigenatus) Magyarországon*. Jogtudományi Közlöny, 2. (1867) 29.

⁴⁹ Az Aranybulla (II. cikk) megengedte, hogy az ország tanácsa a vendégeknek (idegenek) — amennyiben tisztességesek — méltóságokat adományozhasson. A későbbiekben az idegenek — szabályt erősítő kivételként — egyes konkrétan meghatározott tisztségeket is betölthettek, így a sóhivatalok (1552. évi XXXI. tc.) és a bányahivatalok (1792. évi VIII. tc.) tisztviselői lehettek, emellett általános gyakorlat volt katonai posztokra való kinevezésük. *Ekmayer Á.: A honfiúság* i. m. 32.

⁵⁰ 1630. évi XXX. tc.

⁵¹ 1439. évi V., XII., XV., XXV., XXVI. t.cikkek, 1608. évi X., 1647. évi XCIV., 1659. évi XXXVIII., 1681. évi XXVII., 1715. évi XXII., 1741. évi XV., t.cikkek.

⁵² 1439. évi V., 1492. évi XXX., XXXI., XXXII., 1550. évi XVIII., 1659. évi XXXVIII., 1681. évi XXVII., 1741. évi XV. t.cikkek.

⁵³ *Rácz L.: Kormányzás és főhatalom* i. m. 108–109.

⁵⁴ *Nagy E – Rácz L.: Magyar alkotmánytörténet* i. m. 29–30.

⁵⁵ *Rácz L.: Kormányzás és főhatalom* i. m. 111.

Fráter György a Szapolyaiak régi uradalmi központjában, Lippán kezdte szervezni az új államot, és 1541. október 18-ra Debrecenbe országgyűlést hívott össze, ahol a megjelentek hűségnyilatkozatot tettek a gyermekkirálynak. Ennek a gyűlésnek a jelentőségét az adja, hogy *itt ülnek össze először a későbbi önálló erdélyi állam rendjei*: a három erdélyi „nemzet” és a tiszántúli megyék képviselői.⁵⁶

Az 1542. március 29-i tordai országgyűlés behívja Izabellát és János Zsigmondot Erdélybe, s mivel a király mint a szászok ura Erdélybe telepszik, így már a szászok is az irányítása alá tartoznak, tehát mindhárom nemzet egységes igazgatás alá kerül. A helytartóként működő Fráter György⁵⁷ így válik jogosulttá mindhárom nemzet képviselőinek összehívására, s az invitálására összeülő 1542. december 20-i tordai országgyűlés megújítja a három nemzet unióját.⁵⁸

– Az erdélyi állam államalkotó népeisége végül az 1544. augusztus 10-én összeülő tordai országgyűlésen áll össze, mikoris a tiszántúli megyék küldöttei csatlakoznak a gyűléshez, ahol kijelentik, hogy elfogadják Izabella uralmát és a továbbiakban ide kívánnak tartozni.⁵⁹ Ettől kezdve e területek rendjei állandó résztvevői lesznek az erdélyi állam országgyűléseinek, s így közjogilag egyesült az erdélyi és a tiszántúli területek „jogi népeisége”.

Innentől az Erdélyi Fejedelemség országgyűlési végzéseinek bevezetésében így nevezik magukat: „Erdély három nemzete és magyarországi atyánkfiai”. A későbbi uniómegújításoknál a Részek nemességét is beleírják és beleértik ebbe a megnevezésbe, s az Approbaták uniószövegében ezt rögzítik: „három nemzetből állván az ország” és hozzáteszik: „in partibus Hungariae huic regno incorporatis.”⁶⁰

Szuverenitás

„Mi a szuverenitás lényege? Politikai vagy jogi kategóriáról van-e szó? Ki a szuverenitás alanya az államban? Mit jelent az állami szuverenitás? Ezekre az elmúlt több mint négyszáz évben – a szuverenitás fogalmának megjelenésétől kezdve – számos tudományág (politika, jogfilozófia, jogtudományok, szociológia stb.) művelői keresték a választ. A különböző országokban és történelmi

⁵⁶ Barta G.: Születés i. m. 79.; Erdély története i. m. I. 422.; Lukinich I.: Erdély területi változásai i. m. 38.; Szabó P.: Fejedelemség i. m. 32.

⁵⁷ Fráter Györgyöt az 1542. január 20-i marosvásárhelyi országgyűlés ismerte el helytartóként. Barta G.: Születés i. m. 79.; Szabó P.: Fejedelemség i. m. 33.

⁵⁸ Barta G.: Születés i. m. 80.; Rácz L.: Kormányzás és főhatalom i. m. 111.

⁵⁹ Barta G.: Születés i. m. 84.; Rácz Lajos megjegyzi, hogy Fráter György váradi püspökként óriási gazdasági hatalommal — ami a katonaállításhoz elengedhetetlen volt — rendelkezett, ami Rácz feltételezése szerint erősen befolyásolhatta a tiszántúli megyék rendjeinek csatlakozását Erdélyhez, s ugyanígy nagy befolyást gyakorolhatott Petrovics Péter is, aki nagy birtokok tulajdonosa volt Arad és Temes megyében. Rácz L.: Főhatalom és államszerkezet i. m. 57–58.

⁶⁰ Rácz L.: Kormányzás és főhatalom i. m. 111–112.; Másik formula szerint „Erdélyország három nemzetének és Magyarország hozzá kapcsolt Réseinek karai és rendjei „status et ordines trium nationum regni Transilvaniae Partimque Hungariae eidem annexarum”. E. O. E. I. 404.; Oborni Teréz ennek a megnevezésnek az első előfordulását 1552-re teszi. Oborni T.: Kettős függésben i. m. 39. 17. lbj.

korszakokban, az eltérő fogalmi megközelítésekből született válaszok azt bizonyítják, hogy a szuverenitásnak nincs egységes „világfogalma”, miközben paradox módon a nemzetközi kapcsolatok egész rendszere az államok „szuverén egyenlőségén” alapul.⁶¹ Dezső Márta alkotmányjogász idézett véleményében tömören láttatja a szuverenitással kapcsolatos problematika „lelkét”.

A szuverenitás mai értelmezésének gyökerei a XVI. századi Franciaországba nyúlnak vissza. A fogalom itt jelent meg egy 3-400 éves folyamat végeredményeképpen, ezért eredeti jelentése csak történeti kontextusban érthető meg és értelmezhető.

Georg Jellinek a fogalom kifejlődésével kapcsolatban három összefüggésre hívta fel a figyelmet:

- „történeti eredetét tekintve a szuverenitás politikai elképzelés, mely később jogivá sűrűsödött”,⁶²
- polemikus fogalom, amely eredetileg „defenzív” volt, később „offenzívé” vált,⁶³
- akkor dolgozták ki pozitív tartalmát, amikor a teoretikusok úgy látták, hogy az államfogalom lényeges elemeinek tekinthető.⁶⁴

A szuverenitás fogalma a modern állam születésével párhuzamosan szilárdult meg, abban az időszakban, amikor a birodalmak kora lehanyatló fázisba került, és az egymással egyenrangú államok felfogása kezdett megszilárdulni. Ekkor vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy az állam egy olyan dolog, amiből fogalma szerint több létezhet, vagyis *multum tantum*, s ezt a minőséget a szuverenitás fogalma kiválóan alátámasztotta a függetlenség és a formális egyenlőség hangsúlyozásával.⁶⁵

Mindez aztán már csak egy koherens ideológiai kifejtésre várt, ami aztán be is következett *Jean Bodin* szuverenitás-fogalmának megalkotásával. Bodin 1576-os munkájában („*Les six livres de la République*”) a következő főbb pillérek mentén határozza meg a szuverenitást („*souverainité*”⁶⁶): „a szuverenitás

⁶¹ Dezső M.: A szuverenitás. i. m. 121.

⁶² Jellinek G.: Staatslehre i. m. 435. Idézi Takács Péter: A szuverenitás mint az állam fogalmi megragadásának kategóriája. In: Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Cserny Ákos. Bp. 2013. 552.

⁶³ Jellinek G.: Staatslehre i. m. 441., 453–454. Idézi Takács P.: A szuverenitás i. m. 552.

⁶⁴ Jellinek G.: Staatslehre i. m. 445., 461. Idézi Takács P.: A szuverenitás i. m. 552.

⁶⁵ Takács P.: Államtan i. m. 296.; Takács P.: A szuverenitás i. m. 553.

⁶⁶ A király Franciaországban 1150–1300 között előbb legfőbb hűbérúr, „*suzerain*” lett — azaz nem tett sem saját vazallusának, sem külhoni hatalomnak hűbéreskút —, vagyis a hűbéri lánc tetejére lépett, majd fokozatosan azon kívülre került, fölébe kerelkedett, „*suzerenné*” vált. Katus László: A középkor története. Bp. 2000. 256. A „*souverain*” szót már Beaumanoir francia jogász alkalmazza a XIII. század végén, s ezt felhasználva hozta létre Bodin az új kifejezést, amit Sashalmi a „*maiestas*” francia megfelelőjeként azonosít. Sashalmi E.: Államfejlődés i. m. 16–17. Takács Péter értékelése szerint a kifejezés etimológiai háttere roppant bonyolult. Ősforrásnak az ófrancia „*souverein*” szó tűnik — aminek jelentése „felség” — amely feltehetőleg a „*superanus*” (fő, felső) fokozott alakjából eredeztethető. Jellinek megjegyzése, hogy a komparatív *souverain* (nála: felsőbb) Bodinnél vált superlativussá (legfelsőbb), a superioritas pedig *suprema potestas*-szá (legfőbb hatalomná). Aztán a Bodin által „véglegesített” kifejezés — „*souverainité*” — a XVIII–XIX. században vált használatossá a legkülönbözőbb nyelvekben. Takács P.: Államtan i. m. 294–295.; Takács P.: A szuverenitás i. m. 551. 4. lj.; A fogalom Bodin előtti használatára utal Paravicini, aki Merész Károly burgundi hercegről (uralkodott: 1467–1477) írta: „Nem kellett azonban magától

egy állam állandó és abszolút hatalma”;⁶⁷ „az uralkodó fel van mentve a törvények alól; a törvény szó latinul a szuverenitás birtokosának parancskibocsátási jogát is tartalmazza;”⁶⁸ „az uralkodót nem kötik elődeinek törvényei, még kevésbé függ azoktól a törvényektől és rendeletektől, amelyeket ő maga hozott”;⁶⁹ „az isteni és természeti törvényeknek a föld összes uralkodói alá vannak vetve... a szuverén uralkodók és fejedelemségek abszolút hatalma semmiképpen nem terjed ki az isteni és természeti törvényekre”.⁷⁰

Bodin az uralkodó személyében testesíti meg a szuverenitást, míg *Hobbes* 1651-es korszakalkotó könyve, a „Leviathan” teszi át egyértelműen a szuverenitást a monarcha személyéről a *személytelen államra*, s nála már nem a szuverén uralkodó-alattvaló viszony, hanem a *szuverén állam-alattvaló viszony* áll a középpontban, ahol az államok jogait és az alattvalók kötelezettségeit kell vizsgálni.⁷¹ Az így megszületett modern államfogalom lényegi eleme az a jogilag körülhatárolt rend, ami egyértelműen elkülönül a hatalmat gyakorlóktól és a hatalomnak alávetettektől is, és ez az elszemélytelenített közhatalom áll egy meghatározott területen a politikai hierarchia csúcán s tárgya e területen lévő népeesség hűségének.⁷²

Íme, előttünk áll teljes fegyverzetében a modern államfogalom!

A szuverenitás-elméletek kapcsán három kérdést kell legfőképpen megvizsgálni:

- 1.) mi/ki a szuverenitás alanya,
- 2.) mi a szuverén hatalom jellemzője,
- 3.) mi a szuverenitás tartalma.⁷³

A *szuverenitás alanyának* tekinthető az egyeduralkodó, a nép, a nemzet, a parlament, az állam, a Szent Korona stb.⁷⁴ A XVI. században Jean Bodin, a

megtagadnia... a »mon souverain seigneur« megszólítást vagy az ünnepélyes okmányok napmegjelölést nélkülöző új formáját (ilyeneket eddig csak a francia királyi kancellária állított ki)”. *Paravicini, Werner*: Merész Károly. Bp. 1989. 61.

⁶⁷ *Bodin, Jean*: Az államról. Bp. 1987. 73.

⁶⁸ Uo. 78.

⁶⁹ Uo. 79.

⁷⁰ Uo. 80.

⁷¹ *Sashalmi E.*: Államfejlődés i. m. 16–17., 20.

⁷² Hobbes megfogalmazásában: „...az egyetlen személylé egyesült sokaságot ÁLLAMNAK, latinul CIVITASNAK nevezzük ...az állam lényege ... — hogy meghatározzuk — egyetlen személy, akinek cselekedeteit illetően egy nagy emberi sokaság minden egyes tagja egymással kötött kölcsönös megállapodás alapján megbízónak tekinti magát avégett, hogy e személy mindannyiunk erejét és eszközeit a béke és a közös védelem érdekében úgy használhassa fel, ahogycélszerűnek tartja. És e személy megtestesítőjét uralkodónak hívjuk, akiről azt mondjuk, hogy felségjogai vannak, és a többiek mind alattvalói.” *Hobbes, Thomas*: Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma. Bp. 1999. 209. Másutt az államot — s benne a szuverenitást — plasztikusan így jeleníti meg Hobbes: „...a NÉPKÖZÖSSÉGNEK vagy ÁLLAMNAK (latinul CIVITASNAK) nevezett nagy LEVIATÁNT, ez pedig nem egyéb, mint mesterséges ember, bár természetes mintaképénél — amelynek védelmére és oltalmazására szánták — jóval nagyobb méretű és erejű; s benne a szuverenitás a mesterséges lélek, amely az egész testet étellel tölti meg és mozgatja.” *Hobbes T.*: Leviatán i. m. 69.

⁷³ *Takács P.*: Államtan i. m. 297.

⁷⁴ Az egyeduralkodói, más néven fejedelmi szuverenitás tanának kidolgozója Bodin, s ugyanezen az alapon áll Grotius és Spinoza is. Rousseau a fejedelem helyébe a népet teszi, s a „Társadalmi szerződés” című 1762-es művében alapozza meg a népszuverenitás koncepcióját. A

szuverenitás „atyja” a főhatalom tényleges gyakorlójának a királyt tartja, vagyis Bodin az *uralkodót* tekinti a szuverenitás alanyának.⁷⁵

A *szuverenitás legfőbb jellemzői* közé tartozik, hogy *független*, alanyát más hatalom nem korlátozza.⁷⁶ A függetlenséget az *állam külső viszonylataiban használják* és ez a *nemzetközi jogi értelmű szuverenitás*. A következő jelző, a *szuverenitás legfelsőbb-volta* úgy bontható ki, hogy ami legfőbb, az másból le nem vezethető (Bodin: „nincsenek idegen kötelékei”), s mindez az *állam belső hatalmi viszonyában használatos* — ez az *alkotmányjogi szuverenitás*. Emellett a szuverenitás még *korlátlan és korlátozhatatlan*, ami jogi korlátozhatatlanságot jelöl, azaz *jogi értelemben véve nincs és nem is lehet ellene apelláta*. További jellemzője, hogy *egységes és oszthatatlan, elidegeníthetetlen és átruházhatatlan*, valamint *állandó és kizárólagos*.⁷⁷

A *szuverenitás tartalma* tekintetében arról van szó, hogy a gyakorlója milyen jogokkal rendelkezik. Bodin *kilenc ismertetőjegyet* sorol fel, amit a mai napig elfogadnak a szuverenitás tartalmának vizsgálói klasszikus alapvetésként.⁷⁸ Bodin elsőként és alapvetőként a *törvényhozást* jelöli meg.⁷⁹ A szuverént a *törvényhozói minőségében* a további jogok illetik meg: *a súlyok és mértékegységek megállapításának joga; az adókievetési jog; a pénzverés joga*.⁸⁰ A szuverén

francia forradalom kezdetén, 1789. augusztus 26-án kiadott "Az ember és a polgár jogainak deklarációja" már nem a nép, hanem a *nemzet szuverenitásáról* ír, s ezzel vette kezdetét a modern nemzeteszme térhódítása. Az *angolok* más utat jártak be, mikor is a szuverenitás hordozójának a *parlamentet* tartották. A *németek* a XIX. században eljutottak az *államszuverenitás* megfogalmazásáig, melyet először a „göttingeni hetek” két tagja, *Albrecht* és *Dahlmann* írt le, majd *Hegel* határozta meg a legszabatosabban. Végül hazai kötődése okán említjük meg a *Szent Korona-tant*, melyben a *Szent Korona* a felségjogok hordozója és *szuverenitás alanya*. *Takács P.*: Államtan i. m. 296–297.; *Takács P.*: A szuverenitás i. m. 554–557.; *Dezső M.*: A szuverenitás. i. m. 121–122.

⁷⁵ „Mivel Isten után a földön nincs nagyobb a szuverén uralkodóknál, kiket helytartóul állított, hogy a többi embernek parancsoljanak, feltétlenül tekintetbe kell vennünk e mivoltukat, hogy teljes engedelmességgel tiszteljük és becsüljük méltóságukat, hódolattal beszéljünk róluk és érezzünk irántuk; mert aki szuverén uralkodóját megveti, Isten veti meg, kinek ő földi képmása.” *Bodin, J.*: Az államról i. m. 115.

⁷⁶ *Takács P.*: Államtan i. m. 300.; „a szuverenitást semmi sem korlátozza, sem hatalomban, sem időben, sem hatáskörben.” *Bodin, J.*: Az államról i. m. 75.

⁷⁷ *Takács P.*: Államtan i. m. 300–302.; „ezek a jegyek minden uralkodó sajátjai... természetüknél fogva elidegeníthetetlenek, átruházhatatlanok, elévülhetetlenek.” *Bodin, J.*: Az államról i. m. 124.

⁷⁸ *Takács P.*: Államtan i. m. 305–306.

⁷⁹ „a szuverén uralkodó első ismertetőjegye, hogy törvényt szab mindenkinek általában és kinek-kinek egyénenként.” *Bodin, J.*: Az államról i. m. 117.; „a törvény ereje attól ered, akié a szuverenitás, és aki a törvény erejét megadja e szavakkal: MONDTUK ÉS PARANCSOLTUK, MONDJUK ÉS PARANCSOLJUK stb. stb., és a végén az utasítás szavai: ÍGY ADJUK PARANCSBA MINDENKINEK stb., amit a császárok így fejeztek ki: SANCIMUS, s ezt csak a főhatalom birtokosa mondhatta.” *Bodin, J.*: Az államról i. m. 116.; „a törvényhozásnak és a törvények eltörlésének a joga a kihirdetés és módosítás jogát is tartalmazza” Uo. 118.; A jog, mint *ars* szerves egységet képez, amelyet a szuverén állam hoz létre. A Bodin által is vallott e teóriát osztották az ún. Humanista Jogtudomány képviselői is, jelesül Budé, Connan, Le Duaren, Coras, Baudouin, Doneau és Le Caron. *Hamza Gábor*: A modern jogrendszer tagozódása és a római jogi tradíció. Állam- és Jogtudomány 46. (2005/1-2. sz.) 12.

⁸⁰ „A törvényhozásnak és a törvények eltörlésének a joga tartalmazza a szuverenitás összes többi jogait és ismertetőjegyeit, úgyhogy tulajdonképpen ez a szuverenitás egyetlen ismertetőjegye,

külső jogositványa a hadüzenet és békekötés joga,⁸¹ amely külső jogositványba beleértendő a diplomáciai követ küldésének, fogadásának joga is. A szuverént megilleti továbbá a legfőbb hivatalnokok kinevezésének joga,⁸² a legfőbb bíraskodás joga,⁸³ valamint a kegyelmezési jog.⁸⁴ Végül, de nem utolsósorban a szuverént megilleti a hódolat fogadása, annak elvárása, hogy kellő tisztelettel forduljanak felé.⁸⁵

Bodin munkásságától kezdődően a szuverenitás eszméje napjainkig hatóan összekapcsolódott az államéval.⁸⁶ A francia teoretikus nyomán a jogtudomány a szuverenitás tekintetében kettős megkülönböztetéssel él:

– *belső, alkotmányjogi szuverenitás*, ami az állam területén lévő lakosság tekintetében a legfőbb hatalmat, illetve az általa alkotott jogszabályokat jelenti.

– *külső, nemzetközi jogi szuverenitás*, ami a nemzetközi államrendszer tekintetében az állam saját államiságának, függetlenségének megjelenítődését mutatja meg.⁸⁷

E fenti két aspektus, a szuverenitás két „arca” szempontja alapján folytatom le a következőkben vizsgálatomat az Erdélyi Fejedelemség szuverenitásáról.⁸⁸

Az erdélyi állam belső, alkotmányjogi szuverenitása

Elsőként a belső, azaz alkotmányjogi szuverenitás erdélyi kibontakozásának legfontosabb pontjait tekintem át, s ennek kapcsán a jogilag relevánsnak tekinthető tényeket vizsgálom meg különösen arra való figyelemmel, hogy ezek mennyiben állíthatók párhuzamba a Bodini summázattal.

mivel az összes többi jogot magába foglalja.” *Bodin, J.*: Az államról i. m. 119.; „Ami a pénzverésnek... az adók kiszabásának, valamint az adófizetési kötelezettség alól való felmentésnek a jogát illeti, az is a törvényhozó hatalomtól függ.” Uo. 124.

⁸¹ „a főhatalom egyik legfontosabb ismertetőjegye a háborúindítás és a békekötés joga.” Uo. 119.

⁸² „A szuverenitás harmadik ismertetőjegye a legfőbb kinevezésének joga, amelyet a fő tisztségviselők esetében sem vonnak kétségbe.” Uo. 120.

⁸³ „A szuverenitás egy másik ismertetőjegye a legfőbb bíraskodás, amely most és mindig is a szuverenitás egyik legfontosabb joga volt.” Uo. 121.

⁸⁴ „A szuverenitás következő ismertetőjegye tartalmazza a megkegyelmezés jogát”. „Bár I. Ferenc király kegyelmezési jogot adott az anyjának, az udvar azonban figyelmeztette a királyt, hogy ez a szuverenitás ismertetőjegyeinek egyik legszebbike, amelyet a felségjog megcsorbítása nélkül nem lehet átadni alattvalónak; mikor az anyakirálynő megtudta ezt, lemondott e kiváltságról, és még mielőtt felkérték volna rá, visszaadta az okmányt a királynak.” „A szuverén uralkodó nem adhat kegyelmet az isteni törvényben foglalt büntetés alól, még kevésbé adhat felmentést Isten törvénye alól, amelynek ő maga is alávetettje.” Uo. 122–123.

⁸⁵ „Eléggé nyilvánvaló, hogy a Felső megszólítás csak a szuverén uralkodót illeti meg.” *Bodin, J.*: Az államról i. m. 124.

⁸⁶ *Paczolay P.*: Az állam i. m. 29.

⁸⁷ *Dezső M.*: A szuverenitás. i. m. 122.; *Paczolay P.*: Az állam i. m. 29.; *Hargitai J.*: Jogi fogalomtár i. m. 1422.

⁸⁸ Erdély nemzetközi jogi legitimitása lépcsőfokainak részletes vizsgálatára lásd *Kisteleki Károly*: Az Európai szuverenitás nézőpontjai és az erdélyi állam. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk.: Dáné Veronika, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüszt-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor. Kolozsvár 2014. 162–189.

– 1542-től kezdve (1542, -44, -45, -48, -56, -58) több törvénnyel határozták meg az uralkodói főhatalom főbb jogosítványait, de a törvénykönyvekben később sem sorolják fel részletesen és tételesen a főhatalom tartalmára vonatkozó összes törvényt.⁸⁹

– Az 1542. december 20-i tordai országgyűlés megújította a három nemzet unióját, elismerte „II. János választott királyt” a tartomány uralkodójának, az 1541-es gyalui szerződést nem vette figyelembe, emellett üzent I. Ferdinándnak: ha nem tudja őket megvédeni, hagyja, hadd gondoskodjanak magukról,⁹⁰ és megszavazta a 10 000 arany adót a töröknek, amit 1543 elején el is küldtek Sztambulba.⁹¹

– Az 1545. április 24-i tordai országgyűlésen megvonták I. Ferdinánd birtokadományozási és legfőbb igazságszolgáltatási jogát, János Zsigmondot II. János magyar királyként uruknak ismerték el és megtiltották számára, hogy alattvalói kapcsolatot tartson fenn külső hatalmakkal.⁹²

– Az 1556. február 2-i tordai országgyűlés kimondta Izabella és János Zsigmond visszahívását, majd a március 12-i szászsebesi országgyűlés a következő határozatot hozta: „Annak okáért ez mai napon a mi urunk gyermekét, a János király fiát vettük magunknak fejedelmül és királyul egyenlő akaratból, kinek az ő méltósága szerint minden hívséggel mint urunknak leszünk és vagyunk is.”⁹³ Ezzel a Szapolyai-állam újjáalakult a három nemzet saját akaratából.

– 1566-ban János Zsigmond az országgyűlésen arra utasította a három nemzet rendjeit, hogy kössenek olyan tartalmú *közjogi paktumot*, miszerint az uralkodó gyermektelen halála esetén maguk közül válasszanak uralkodót.⁹⁴ Rác Lajos arra hívja fel a figyelmet, hogy *közjo-*

⁸⁹ *Bíró Vencel*: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542–1690). Kolozsvár 1917. 12.; A fejedelmi tisztségre vonatkozó törvények összehasonlító vizsgálatát adja Trócsányi Zsolt posztumusz munkája. *Trócsányi Zsolt*: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp. 2005. 15–25.

⁹⁰ *Lukinich I.*: Erdély területi változásai i. m. 44.; *Barta G.*: Születés i. m. 80.; *Erdély története* i. m. I. 423.; „elhatároztuk, hogy a halott fiát fejedelmünkül vesszük, a töröknek adót küldünk, és kérjük Ferdinándot, hogy ne vigyen minket veszélybe, ha megsegíteni nem tud, és engedje, hogy mi magunk gondoskodjunk magunkról.” *E. O. E. I.* 172–173.; *Oborni T.*: Kettős függésben i. m. 39.

⁹¹ *Barta G.*: Születés i. m. 83.; *Erdély története* i. m. I. 423.; 1529-től kezdve tartották számon az oszmánok a hűbéri viszony kötelezettségeként fizetendő évi adót, de ezt a valóságban nem fizették egészen 1543-ig, amikor 10 000 aranyat küldtek Sztambulba. Ezt a mértéket megemelték 1575-ben 15 000 aranyra, amit az erdélyiek egészen 1624-ig fizettek évenként, amikor Bethlen Gábor elérte az összeg leszállítását az eredeti mértékre, 10 000 aranyra. 1648-tól ismét 15 000 arany az adó mértéke, ami II. Rákóczi György kegyvesztetté válását követően évi 40 000 aranyra emelkedett, amely fizetési kötelezettségét a fejedelemség valószínűleg 1687-ben teljesítette utóljára. *Papp S.*: Muszlim i. m. 59.; Kármán szerint Bethlen 1625 május-júniusának fordulóján eszközi ki IV. Murád fermánját az erdélyi adó 10 000 aranyra való leszállításáról. *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Bp. 2011. 141.

⁹² *Barta G.*: Születés i. m. 84.; *Erdély története* i. m. I. 425.

⁹³ *E. O. E. I.* 558–559.; *Barta G.*: Születés i. m. 119.; *Erdély története* i. m. I. 436.; *Lukinich I.*: Erdély területi változásai i. m. 78.; *Oborni T.*: Kettős függésben i. m. 37.

⁹⁴ „mely gyűlésünkben ő felsége kegyelmesen erre intett vala minket, hogy közöttünk egybe kötelekednénk, hogy ha ő felségét az úr Isten ez világból kivenné, mi magunkt között meg ne szakadoznánk, kiből nagy romlásunk következhetnénk; hanem egyenlő akaratral választanánk

*gi kuriózumként értékelhetően itt maga az uralkodó indítványozza, hogy utódjának megválasztására a rendek külön paktumot kössenek.*⁹⁵

– 1566. június 26-án Szulejmán szultánt a zimonyi táborában felkereste János Zsigmond és hűségesküt tett a szultánnak.⁹⁶ *Szulejmán adhnámét adott János Zsigmondnak*, amelyben a szultán megesküszik, hogy János Zsigmondot soha el nem hagyja és Erdély birtokában megvédi, Erdélyt és urát szabadságában megtartja, *mege erősíti az önálló fejedelmválasztás jogát* („fejedelmül az ország azt válassza, akit akar”), s felszólítja, hogy az adót pontosan fizesse. Ezzel a török oldaláról biztosítva volt a következő választás szabadsága, ha nem lenne törvényes utódja János Zsigmondnak.⁹⁷

– Az 1567. szeptember 8–17. között tartott *gyulafehérvári országgyűlés törvénybe iktatta a szabad fejedelmválasztás jogát.*⁹⁸ Mindezt olyan jelentősnek tekintették, hogy nem elégedtek meg azzal a rendek, hogy egy „egyszerű” országgyűlési törvényt hozzanak a „libera electio”-ról, hanem *a jelen nem lévő rendekkel is utólag aláírást a törvényt, sőt, még a három nemzet valamennyi számításba jöhető tagját is megeskették a törvényre.*⁹⁹

– 1568. áprilisában II. Szelim szultán egy fermánban erősítette meg az 1567-es gyulafehérvári országgyűlés „libera electio”-ról szóló tör-

fejedelmet magunknak, miképpen ezt ő felsége az hatalmas török császárnál is megnyerte volna, és nagy költségével ez választásról levelet is szerzett volna.” *E. O. E. II. 335*; Erdélyország’ története’ tára : egykoru „s magyar nyelven készített történetiratok-, levelek-, országgyűlési végzések- és törvényczikkelyekből / kiadják gróf Kemény József és nagyajtai Kovács István. 1837-1845 Kolozsvár I. köt. 1845. 91.; *Szalay László*: Erdély és a Porta. 1862. 1-2.; *Rácz L.*: Kormányzás és főhatalom i. m. 100.

⁹⁵ *Rácz L.*: Kormányzás és főhatalom i. m. 100.

⁹⁶ *Barta G.*: Születés i. m. 181.; *Rácz Lajos* megjegyzi, hogy miután 1565-ben Miksa „beárulta” a Portán János Zsigmond törökellenes levelezését, a felháborodást csitítandó János Zsigmond Sztambuli személyes audenciát kért a szultántól. Viszont Szulejmán — meglepetésre — alaptalannak ítélte válaszában a vádakot és a következő évi magyarországi hadjáratára halasztotta a találkozót. Az ezen tartalmú választ vívó követségével aztán egy sor szimbolikus ajándékot küldött János Zsigmondnak, így adhnámét, kaftánt, lovat és gyöngyös pallost. Ezt az ajándékküldést *Rácz Lajos* a két uralkodó közti szövetség szimbolikus megújításának minősíti. *Rácz L.*: Kormányzás és főhatalom i. m. 70–71.

⁹⁷ *Bíró V.*: Fejedelmi hatalom i. m. 14.; *Lukinich I.*: Erdély területi változásai i. m. 122.; *Erdély története* i. m. I. 442.; *Horn Ildikó*: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1566–1588). Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2012. 146.

⁹⁸ „... ha mikoron az istenek elvégzett akaratja a mü kegyelmes urunkat magtalan közülünk kiveszi, egyenlő akaratból, nem pártból fejedelmet választunk...” *E. O. E. II. 336–337*; *Barta G.*: Születés i. m. 185.; *Rácz L.*: Kormányzás és főhatalom i. m. 101.; *Lukinich I.*: Erdély területi változásai i. m. 167.; *Horn I.*: A hatalom pillérei i. m. 146.

⁹⁹ Külön szerepel a szövegben, hogy a „megkötelezésre” és a megesketésre „minden rendbeli nemesek, főnépek és löfejek” megkerestettek, valamint a szászoknál a polgármesterek, királybírák, esküdtek, a városok kormányzó tanácsainak tagjai, sőt, még a „céheket, minden tisztségi személyeket, sőt tisztségi kívül való főszemélyeket is” megeskették. *E. O. E. II. 337–338*. Ezt értékelve *Rácz Lajos* megjegyzi, hogy a későbbi erdélyi fejedelmválasztások alkalmával a fejedelmi conditiókat nemcsak az országgyűlés szentesítette, hanem erre utólag megeskették a politikailag releváns csoportokat is. *Rácz L.*: Kormányzás és főhatalom i. m. 101.

vényét, s ebben az iratban egyben elismerte azt is, hogy egy esetleges interregnum idején az államot testamentumos urak vezethetik és készíthetik elő az új uralkodóválasztást.¹⁰⁰

– 1570. december 1-jén János Zsigmond aláírta a *titkos* speyeri szerződést, melyet 1571. március 10-én hitelesített aláírásával I. Miksa, viszont egy hét múlva, március 17-én meghalt János Zsigmond.

A szerződés szuverenitással kapcsolatos előírásai a következők:¹⁰¹

- János Zsigmond elismeri Miksát Magyarország királyának,
- lemond „választott királyi” címéről, s azt a továbbiakban csak a Portával történő kapcsolattartás során használhatja,
- ha mag nélkül halna el, állama Miksára száll,
- ha főhatalmáról lemondana vagy elvesztené azt, akkor kárpótlásul Oppeln és Ratibor hercegségeit kapja,
- s János Zsigmondnak és utódainak a hatalmuk alatt álló területek vonatkozásában biztosítja az „Erdély fejedelme” címet. Az uralkodói címhasználat tekintetében ez állt a szerződésben: „Princeps Transsylvaniae et Partium Regni Hungariae dominus”, azaz „Erdély Fejedelme és a Magyarországi Részek Ura”.¹⁰²

Általában a speyeri szerződés létrejöttéhez s dátumához kapcsolják az Erdélyi Fejedelemség végleges megalakulását. Úgy vélem, hogy a *speyeri egyezmény kérdése nincs egyértelműen tisztázva*, ezért az alábbiakban megkísérlek a szerződés kérdéskörének a jogi szempontok fajsúlyosabb figyelembevételén alapuló vizsgálatával újabb szempontokat beemelni a speyeri egyezmény vizsgálati körébe.

Mindezekre tekintettel vélem indokoltnak a szerződés *szigorúan jogi szempontú vizsgálatát*, s úgy gondolom, hogy ezt az elemzést a korabeli jogtudomány segítségül hívásával lehet korrekten megtenni.

Tekintsük át a kérdést elsőként Bodin szuverenitás-elmélete szempontjából. A szerződésekkel kapcsolatban a francia teoretikus azt írja: „az uralkodó sem saját, sem elődei törvényeinek nincs alávetve, ám kötik a jogos és méltányos szerződések, melyeknek betartását az alattvalók együttesen vagy egyenként igénylik.”¹⁰³

A speyeri paktum jogi érvényessége kapcsán felmerülő kérdés, hogy az *vajon olyan szerződésnek minősíthető-e, amely kötelezi a jogutódot*, azaz az új uralkodót, illetve *olyan kontraktus-e, amelynek „betartását az alattvalók együttesen vagy egyenként igénylik”?*

¹⁰⁰ Horn I.: A hatalom pillérei i. m. 146.; E. O. E. II. 250.

¹⁰¹ A szerződési pontok részletes ismertetését lásd Lukinich I.: Erdély területi változásai i. m. 130–131.; Oborni T.: Erdélyi állam i. m. 9–10.

¹⁰² Lukinich Imre: Az Erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez. Századok, 47. (1913) 188.; E. O. E. III. 415., 463.

¹⁰³ Bodin, J.: Az államról i. m. 81.

A válaszadás kísérletét az utóbbi kérdésrész megválaszolásával kezdve Bodint citálnám, aki az alattvalókkal kapcsolatos uralkodói szerződések jogi kötőereje kapcsán kijelenti, hogy „az uralkodót olyannyira kötik a megállapodások alattvalóival, még akkor is, ha csupán a polgári jog körébe tartoznak, hogy abszolút hatalma alapján sem sértheti meg őket.”¹⁰⁴

A speyeri titkos szerződés Erdélyt mint Magyarország „valódi és elválaszthatatlan tagját” a *fejedelmválasztás jogának hallgatag mellőzésével* Miksának és utódainak biztosította. Ezzel viszont ellentétbe került azon erdélyi országgyűlési döntésekkel, valamint a Szulejmáni adhnáméval, amelyek az erdélyi rendek szabad fejedelmválasztó jogát deklarálják.¹⁰⁵ Véleményem szerint az 1567. szeptember 8-17 közt tartott gyulafehérvári országgyűlésen törvénybe iktatott, a rendek által gyakorlandó *szabad fejedelmválasztási jog* az uralkodó és alattvalói közötti *fontos és lényeges megállapodásnak* tekinthető. Ennek különös jelentőséget — s nagyobb jogi legitimációt — ad az a tény is, hogy utólag az országgyűlésen megjelent rendekek túl minden számontartott, jogilag figyelembe vehető „országlakost” is megeskettek erre a törvényre.¹⁰⁶ Éppen ezért lett volna fontos és lényeges eleme a speyeri szerződés érvényességének, hogyha — Bodin megfogalmazásában — „a rendek, városok, főbb közösségek vagy törvényhozó testületek, hercegek, leghatalmasabb főurak is jóváhagyták, és elkötelezték az alattvalókat is a szerződés mellett.”¹⁰⁷ Viszont ez nem történt meg, azt *sem a János Zsigmond halála utáni, sem egyik későbbi erdélyi országgyűlésen nem iktatták törvénybe, sőt, a rendekekkel hivatalosan annak tartalmát sem ismertették meg.*¹⁰⁸

A *titkos szerződés tartalma ellentétes* volt a “libera electiōt” kimondó Szulejmáni adhnáméval és az 1567-es országgyűlési törvénnyel, s Lukinich szerint *emiatt nem merték* a nevezett urak a speyeri titkos alku pontjait az országgyűlés elé terjeszteni. Ahogy mindezt alátámasztva az egyik „testamentumos úr”, Hagymássy Kristóf 1571-es leveléből idézi Lukinich: “Ez okon lőn, hogy megholt felsége az mondott végzéseket, római császárral ő felségével csináltattakat

¹⁰⁴ Uo. 99–100.

¹⁰⁵ *Lukinich I.*: Erdély területi változásai i. m. 167.

¹⁰⁶ *E. O. E. II.* 337–338. *Rácz L.*: Kormányzás és főhatalom i. m. 101.

¹⁰⁷ *Bodin, J.*: Az államról i. m. 104.

¹⁰⁸ A szerződésről csak nagyon kevesen tudtak. Mindössze a „testamentumos urak” (Bekes Gáspár, Bornemissza Farkas, Csáky Mihály, Hagymássy Kristóf, Nisovszky [Niezowski] Szaniszló), akiknek János Zsigmond végrendeletének végrehajtása lett volna a feladata, valamint a Báthoryak és egy-két beavatott személy. *Oborni Teréz*: Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575). In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest 2002. 292–294.; Szádeczky Lajos Bekes Gáspárról szóló életrajzában a speyeri egyezmény kapcsán megjegyzi: “A kiknek tudtával és (bár kedvetlenül) beleegyezésével köttetett, azok voltak a legelsőik, kik megtagadták. Csáky a kancellár, Hagymássy Kristóf, a Báthoryak, Forgách és a többiek mosták kezeiket s hagyták, hogy az egész ügy Békés nyakába szakadjon. ‘Mi soha az országnak arról számot nem adhatunk, nem is adunk soha, a mit megholt kegyelmes urunknak tetszett cselekedni, végezni, pactálni: lássa ezt Békés Gáspár ő kegyelme, a ki ebben járt. Hagyja ott a fogát a hol fente, vagy fenette’. Így nyilatkozott a kancellár s szavai a tanácsurak s a rendek többségének véleményét fejezte ki.” *Szádeczky Lajos*: Kornyáti Békés Gáspár 1520–1579. Bp. 1887. 27.

ez ország eleibe sohase terjesztette.”¹⁰⁹ Márpedig a szerződés jogi érvényességéhez ennek a feltételnek is teljesülni kellett volna, így *a szerződés tartalmának a rendekkel való hivatalos megismertetésének hiánya*, s ennek folyománnyaként *az országgyűlési becikkelyezés* — ami a rendek jogi erővel bíró jóváhagyását jelentette volna — *elmaradása miatt* véleményem szerint *a speyeri szerződés formáljogilag nem tekinthető ratifikált, törvényerejű államszerződésnek*.¹¹⁰ Éppen ezért nézetem szerint az erdélyi rendeket a speyeri szerződés be nem tartása miatt nem lehet szerződésszegéssel vádolni, mivel „a rendeletek betartásához elengedhetetlen, hogy a rendek vagy a parlament jóváhagyják őket”.¹¹¹

Mindehhez további adalék, s az erdélyi viszonyok között továbbéló magyar közjogi felfogás ezirányú meglétét mutatja, hogy az államszerződésnek számítható ún. *Habsburg-örökösödési szerződések* (1463, 1491, 1506) *sem lettek becikkelyezve* a magyar törvények közé, ezért *I. Ferdinánd 1526-os magyar királyi címszerzésének jogalapját sem ez képezi*. Habsburg Ferdinánd trónralépése *nem az említett örökösödési (állam)szerződésekre*, s *nem is a kettős bécsi eljegyzés következményére* (1515), vagyis *Jagello Anna örökösödési jogára alapítható*, a trónralépésnek *magyar közjogi legitimitást egyedül a szabad választás és a szabályszerű koronázás adott*.¹¹² Magyar király ugyanis ekkoriban csak az lehetett, akit *a magyar rendek az ország régi szabadsága és szokása értelmében szabadon választottak és ezt követően törvényes körülmények szerint koronáztak meg a szent koronával*.¹¹³ Ennek alapján mindkét királyválasztás és koronázás (Szapolyai Jánosé és Habsburg Ferdinándé) megfelelt a korábbi hagyományoknak, így szabályszerűnek, legitimnek minősíthető. Éppen ezért *közjogi értelemben irreleváns* mindkét uralkodónak a koronázás jogalapját magyarázó eltérő interpretációja, azok csupán saját nézőpontú igényhangoztatásnak és propagand-

¹⁰⁹ Lukinich I.: Erdély területi változásai i. m. 167–168.

¹¹⁰ Ugyanezen következtetésre jut Lukinich Imre is: „*a speyeri egyezség tulajdonképpen nem volt törvényerővel bíró államszerződés*.” Uo. 168.; Olvasatomban Horn Ildikó is lényegében ezt állapítja meg: „*A speyeri egyezmény ratifikálásának utolsó lépése, az országgyűlésen való kihirdetése és törvénybe foglalása természetesen szóba sem jöhetett, nemcsak a csasuk jelenléte, hanem a közhangulat és a szerződés titkossága miatt*.” Horn I.: A hatalom pillérei i. m. 160.

¹¹¹ Bodin, J.: Az államról i. m. 95.

¹¹² Pálffy G.: Magyar Királyság i. m. 55.; Az örökösödési szerződések jogi megítélése a Jogi lexikon megfogalmazásában: „*Törvénybe iktatva azonban nem lettek, s midőn e szerződések érvényesítésére került volna sor, az ország azoknak hatályt nem tulajdonított*.” Magyar Jogi Lexikon. Szerk.: Dr. Márkus Dezső. Bp. 1898. I. 495.

¹¹³ Pálffy Géza ennek kapcsán megjegyzi, hogy a szabad választás és a koronázás rendjét dekrétumok ugyan nem rögzítették, de rendkívül erős szokásjogi legitimitációval bírt, a szokásjog alapján álló hagyományok ereje következtében a modern alkotmányjogi felfogás előtti középkori és kora újkori időszakban erre nem is volt szükség. Pálffy G.: Magyar Királyság i. m. 54.; Rác Lajos idézi Nagylucei Orbán egri püspök véleményét, aki II. Ulászló királlyá választásakor azt jelentette ki Habsburg Miksa követei előtt, hogy *a magyar rendeknek ősi joguk a királyválasztás*. Rác L.: Kormányzás és főhatalom i. m. 100.; Ugyancsak Rác Lajos érvel amellett, hogy a választás és koronázás magyar közjogi rendje már rögzült a XVI. századra. „*A két elem együttes fontosságát, választás és koronázás, jól mutatja, hogy 1686 után a főhatalom megszerzésében a választást örökléssel helyettesítő Habsburgok a másik elem, a koronázás mellőzésekor mindig a magyarok politikai ellenállásába ütköztek, s a magukat meg nem koronáztató uralkodókat — II. József és Ferenc József 1867-ig — pedig törvényes uralkodónak nem ismerték el*.” Rác L.: Főhatalom és államszerkezet i. m. 81.

daeszköznek minősíthetőek, a *közjogilag releváns, legitim erővel bíró és döntő lépés a szabályszerű királyválasztás és koronázás volt.*¹¹⁴

Visszatérve a kérdés első részéhez, azaz hogy *meg kell-e tartania az uralkodónak az elődei által kötött megállapodásokat?* Bodin megfogalmazásában: az uralkodó „elődei szerződéseinek alá van-e vetve, és az ilyen kötelezettség összefér-e a szuverenitással?” A választ ő a következő okfejtéssel adja meg: „ha a királyság örökletes, éppúgy kötik az ilyen szerződések, mint a jogi előírások az öröklő magánszemélyt”, ettől viszont különbözik az a helyzet, amikor az új uralkodó „az ország szokása és törvénye erejénél fogva kívánja-e a koronát”, mivel ebben az esetben „elődje ígéretei egyáltalán nem kötelezik, mégha az meg is esküdött rájuk: mert *az előd esküje nem köti az utódot, az utód kötelezettsége csak arra terjed ki, ami a királyság javát szolgálja.*”¹¹⁵ Jogilag éppen ezért teljesen helyénvalónak és természetes lépésnek minősíthetően Báthory Istvánt az erdélyi rendek — a fejedelmválasztói jog legitim gyakorlásával — uralkodójuknak választották, s rá nézve a speyeri paktum jogilag azért nem nehezedett kötelezettségként, mivel „ha az uralkodó a fent említettek egyetértése nélkül kötött közérdekű ügyben olyan szerződést idegennel vagy alattvalóval, amely a köznek nagyon hátrányos, az utódot ez semmiképpen nem kötelezi, főleg, *ha választás útján került a trónra, amikor nem állítható, hogy bármit is kapott volna elődjétől.*”¹¹⁶ És az események ténybeli történései nézetem szerint ezt a Bodin-i érvelést támasztják alá.

Amennyiben érvelésem helytálló és a speyeri szerződés — érvénytelensége okán — nem lehet az erdélyi állam szuverenitását „beteljesítő” dokumentum, akkor a kérdés az, hogy *milyen esemény(ek)hez és időpont(ok)hoz köthető az önálló állam szuverenitásának létrejötte?*

Nézetem szerint ennek megválaszolásához *a Báthory István uralkodóvá választásával kapcsolatos körülményeket, majd az „Erdély fejedelme” uralkodói címhasználat kérdéskörét* szükséges megvizsgálni.

Az 1567-es gyulafehérvári országgyűlés törvénye alapján 1571. május 25-én „minden további vita és szó nélkül” az összegyűlt rendek fejedelmükévé választják Báthory Istvánt.¹¹⁷ Miksa viszont erre a döntésre nem reagált konkrétan, azaz nem tett olyan nyilatkozatot, kijelentést, ami alapján jogszerűtlennek ítélte volna a rendek szabad fejedelmválasztó jogát, éppen ezért a reakció elmaradását úgy értékelhetjük, hogy *I. Miksa hallgatólagosan elismerte „Erdélyország” szuverenitását, önálló államiségét.* Mindössze ahhoz ragaszkodott, hogy Báthory István letegye neki a hűségesküt, de ezt is *titkos tárgyalásokon* érte el

¹¹⁴ Az 1526. december 16-i pozsonyi királyválasztást követő nap a Habsburg udvar a trónralépés jogalapját már az örökléssel és az örökösödési szerződésekkel próbálta magyarázni. Ugyanilyen igényhangoztatás és propagandaeszköz Szapolyai Jánosnak azon érvelése, hogy ő a trónt az 1505-ös rákosi végzés (amely egyébként szintén nem volt törvényként formalizálva) értelemében szerezte meg. *Pálffy G.*: Magyar Királyság i. m. 53–56.

¹¹⁵ *Bodin, J.*: Az államról i. m. 102–103.

¹¹⁶ Uo. 104.

¹¹⁷ *Barta G.*: Születés i. m. 185.; *Erdély története* i. m. I. 443.; *Lukinich I.*: Erdély területi változásai i. m. 168.; A testamentumos uraknak — főként Bekes Gáspárnak — és Báthorynak az országgyűlést megelőző taktikáját és manővereit részletesen összefoglalja *Horn I.*: A hatalom pillérei i. m. 151–159.

és az eskü is titokban maradt. A lényegét viszont abban látom, hogy *mindez Erdély szuverenitására, a külön államiság létre nem volt hatással*. Mindezek alapján nem tartom jogi szempontból problémásnak Báthory Istvánnak Habsburg Miksa magyar király részére letett hűségesküjét, hiszen azt *titokban* tette le, s ezt az eskütételt a rendek elől történt eltitkolás okán ugyanúgy lehet értékelni mint a titkos speyeri egyezményt.¹¹⁸

A titkos esküre Lukinich szerint azért volt szükség, hogy a „testamentumos urak” — akiknek Miksa utasítása alapján Erdély és a Részek várai kezükben voltak — a Miksának letett hűségesküt biztosítékként elfogadva „Az új fejedelem azonban így elérte azt, hogy a testamentumos urak átadták neki az erdélyi országos várakat s ezzel fejedelmi joghatósága szilárd alapokat nyert.”¹¹⁹ Mindez lehet a magyarázata az államterületek pontos határainak a titkos szerződésben megfogalmazott kétoldalú kijelölésének végrehajtására.

A másik kérdéses pont az uralkodói címhasználat — mint a szuverenitás bizonyítéka — kapcsán a *vajdai cím felvétele* lehet. Báthory még a megválasztása előtt Miksának írt levelében találja meg azt a formáljogi logikába burkolt megoldást, amellyel az uralkodói címhasználat kérdésében mind a szultánt, mind Miksát megnyugtatta, s altatta: a *vajdai cím felvételét*. Ez a megoldás a Portának is megfeleltethető, mivel Havasalföldnek és Moldvának, a két szomszédos oszmán vazallus államnak is vajda áll az élén, s emellett Miksának is megfelelt ez a cím, minthogy a magyar királyok vajdákat neveztek ki az egységes ország idején Erdélybe.¹²⁰ A rendeknek is megfeleltethető, hiszen — mivel a rendek hivatalosan nem tudtak a speyeri titkos szerződésbe foglalt „Erdély fejedelme” címről — a János Zsigmond személyének szóló választott magyar királyi cím Báthory István számára uralkodói titulusként szóba sem jöhetett, így mindenképpen új megoldást kellett erre a kérdésre találni, s ez a töröknek is alkalmas formula ráadásul az erdélyi hagyományokkal is megegyezett.

Ide kapcsolhatóan Horn Ildikó arra hívja fel a figyelmet, hogy a napi gyakorlatban viszont maguk az erdélyi rendek kezdték egyre gyakrabban használni Báthory István pozíciójának megnevezésére a ’fejedelem’ kifejezést. Báthorynál — ellentétben János Zsigmonddal, akivel kapcsolatban vélhetően egyszerű szinonimaként használták az uralkodóra a fejedelem szót — már azzal a mögöttes tartalommal itatódik át a fejedelem-titulus használata, hogy mivel Báthory a partiumi megyék felett is hatalmat gyakorolt, így már több mint egy olyan erdélyi vajda, aki az egységes Magyar Királyság helyi tisztségviselője. Emellett a fejedelem-titulus használata még kifejezte azt a speciális pozíciót is, amit az erdélyi főhatalom birtokosai az oszmán vazallusok között vívtak ki maguknak — többek közt a román vajdaságokkal szemben. Horn rámutat, hogy a köznapi érintkezéseken (szóbeli, Báthorynak írt levelek) túl egyre gyakrabban felbukkan a vajda és a fejedelem szavak egyidejű használata jogilag

¹¹⁸ Bíró Vencel hasonlóképpen fogalmaz: „A magyar királynak tett hűségeskü... különben sem foglalt magában olyasmit, ami Erdély különállását gátolta.” *Bíró V.: Fejedelmi hatalom* i. m. 50.; *Barta G.: Születés* i. m. 186.

¹¹⁹ *Lukinich I.: Erdély területi változásai* i. m. 168–169.

¹²⁰ *E. O. E. II. 462.; Oborni T.: Speyeri szerződés* i. m. 294–295.

releváns helyeken is (pl. országgyűlési törvényszövegekben), illetve a külkapcsolatai során követői Báthoryra a 'princeps'-kifejezést használták.¹²¹

Az események értelmezésében Báthory Miksával való 1571-es levelezése — melyből az olvasható ki, hogy a magyar király alattvalójaként funkcionál mint erdélyi vajda¹²² — számomra egy kifinomult színlelésnek, Miksát altató „pávatáncnak” tűnik,¹²³ mivel *Báthory István a szuverenitás tartalmi jegyeit de iure és de facto is gyakorolta* — azaz az általa összehívott országgyűléssel törvénykezett, önállóan tárgyalt a Portával és a román vajdaságokkal, kinevezett tisztviselőket stb.¹²⁴ A „pávatánc” minősítést nézetem szerint az is erősíti, hogy egyrészt Báthory 1572 márciusában megkapja II. Szelim szultántól azt a levelet, amiben a padisah kijelentette, hogy Erdélyt Báthory Istvánnak teljes birodalmával adta, miként azt János Zsigmond bírta — ez erősítette Báthory pozícióját —, s a török bizalmának e kinyilvánítását követően ugyanazon év novemberében követével Sztambulba küldi János Zsigmond adhnáméjának egy példányát, kérve a szultánt, hogy azt ugyanazon tartalommal – amelyek garantálták Erdély különleges státuszát — az ő nevére is állítsák ki.¹²⁵

Ezek a tények nem azt mutatják, mintha Báthory a magyar király alattvalójaként ténykedne, hanem azt a meggyőződést erősítik, hogy a kétségtelesen meglévő uralkodói hatalmát egyre inkább megizmosítani kívánja a török garanciákkal. A magyar királyt nyugtató szavak, s azokat relativizáló tettek: *az egyik az udvariaskodás, a másik meg a cselekvés.*

Miksánál végül elszakadt a húr: Bekes Gáspárt, akit titokban Báthory megválasztása óta folyamatosan segített, a felső-magyarországi csapataival megtámogatta,¹²⁶ aki ezek után 1575 nyarán megindult hadaival Báthory István ellen, annak leváltására.¹²⁷

¹²¹ *Horn I.*: A hatalom pillérei i. m. 164.

¹²² *Oborni T.*: Speyeri szerződés i. m. 297.

¹²³ Báthory több alkalommal tárgyalt követként Bécsben, így volt alkalma kiismerni Miksa természetét. Vélelmezem, hogy ez a „pszichológiai tudás” is közrejátszhatott a Miksát altató legoptimálisabb magatartás „kikeverésében”.

¹²⁴ *Oborni Teréz* ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy beszédes tény, hogy míg Miksa a levelezésben következetesen vajdaként szólítja meg Báthoryt, míg ő egyszerűen mint servitor írja alá a válaszleveleket. *Oborni T.*: Speyeri szerződés i. m. 297.; *Horn Ildikó* szerint maga Báthory István is egyértelművé tette értelmezését a címhasználata kérdésében: „vélem én, hogy nem efféle hiábavaló névnek contenciójában, hanem *az országnak megtartásában vagy az én tisztem.*” *Horn I.*: A hatalom pillérei i. m. 165.

¹²⁵ *Oborni T.*: Speyeri szerződés i. m. 298.; Bekes Portai akciói, amivel Báthoryt kívánta a török bizalmából kiűzni, hatástalanok voltak, mert 1574 végén Báthory megszerezte a szultántól hatalmát ismételten megerősítő levelét. Uo. 300.; *Horn I.*: A hatalom pillérei i. m. 165.

¹²⁶ Miksa — tartva a török ellenlépéstől — nem nyíltan támogatta Bekes Gáspárt, de eltűrte, hogy kassai és szatmári kapitányai anyagi és katonai segítséget nyújtsanak a szervezkedéséhez. Bekes azon akciója is Miksa tudtával történt, mikor 1574 májusában követet küldött Isztambulba, s a szultánnak a meglévő erdélyi adó kétszeresét, a nagyvezírnök 40 000 aranyat és egy értékes gyűrűt ígért a Báthoryval szembeni trónigénye Porta általi támogatásáért. *Fodor P.*: Aranyalma i. m. 273.

¹²⁷ A Báthory-Bekes konfliktust kronologikus szempontból részletesen elemezte *Szilágyi Sándor*: Békés Gáspár versengése Báthory Istvánnal. In: *Uő*: Rajzok és tanulmányok. Bp. 1875. I. 15–47. Újabbban — fókuszban Bekes kapcsolatrendszerének elemzésével — *Horn I.*: A hatalom pillérei i. m. 205–214.

Az 1575. július 9-i kerelőszentpáli csatában a Habsburg-párt Bekes Gáspárral vereséget szenvedett, amelyet súlyos megtorlás követett. Ennek keretében Báthory István a Bekes-párti főurakat – az uralkodói szuverenitás egyik fontos elemének, a legfőbb bíraskodás jogának a gyakorlásával¹²⁸ - halálra ítélte, mire ők – az évszázados magyar törvényekre hivatkozva – Miksához, a magyar királyhoz fellebbeztek. De ezt a helyzetet könnyedén és határozottan oldotta meg az erdélyi országgyűlés annak kimondásával, hogy *a Magyar Király nem rendelkezik törvénykezési joggal – így kegyelmezési joggal sem – Erdély és a Részek felett*, s a közjogi szuverenitás eme új deklarációjának jogi alapján állva a halálos ítéleteket végrehajtották.¹²⁹ Véleményem szerint ezt a törvényhozási deklarációt a közjogi önállósodás és a szuverenitás újabb megnyilvánulásának, elemének tarthatjuk.

1575. december 15-én Báthory Istvánt lengyel királlyá választották.¹³⁰ Ez a tény egyben azzal a következménnyel is járt, hogy Báthory István – Isten kegyelméből választott és megkoronázott királyi címe okán – személyében lengyel uralkodóként egyenrangúvá vált Miksával, a magyar királlyal, akinek innentől fogva már nem lehetett az alattvalója, így Erdély tekintetében uralkodói szuverenitását immáron teljesen nyíltan megvallhatta, s lezárhatta végérvényesen a Miksával szembeni alakoskodás korszakát. Ennek bizonyítéka, hogy Báthory, aki addig csupán az erdélyi vajda – „Voivoda Transsylvaniae et comes Sycolorum”, azaz „Erdély Vajdája és a Székelyek ispánja” – címet használta, innentől kezdve az „Erdély Fejedelme és a Magyarországi Részek Ura” hivatalos uralkodói titulust vette fel.¹³¹ Az uralkodói címhasználat kérdését állítja fókuszba Péter Katalin, aki az erdélyi fejedelemség önálló államiságát érintő történelmi vitában nézetem szerint nagyfontosságú véleményt fogalmazott meg alapvető írásában.¹³² A kérdéskör kapcsán megkülönböztette a *vitákat* („vajon történelmi szükségszerűség volt-e a két nagyhatalom, a Habsburg-ház és a Porta itteni összecsapása, vagy pedig rossz politikai döntések sorozatával maguk a magyarok számolták-e fel az egykori királyságot.”) és a *nézeteltéréseket* (a „nézeteltérések a fejedelemség létrejöttének időpontját illetik”).¹³³ A két megközelítés-

¹²⁸ Báthory István ítéletének indoklásában Szapolyai János király 1540-es Balassa-Majláth-féle összeesküvésben hozott ítéletére hivatkozott. Magában az ítéletben többször „Regnum Transsylvaniae”-t ír, ami az önálló állami lét egyértelmű kinyilatkozásaként értelmezhető. *Oborni T.: Speyeri szerződés i. m. 302.*

¹²⁹ *Barta G.: Születés i. m. 186–187.; Erdély története i. m. I. 444.*

¹³⁰ Lengyel királlyá válva Báthory azért sem lehetett tovább erdélyi vajda, mivel a lengyel közjogi berendezkedésben a vajdai cím csupán egy, a lengyel királynak alárendelt tartományi vezetői titulusról (amelyből több is volt) felelt meg, így véleményem szerint a „lengyel logika” alapján sem tarthatta meg tovább előző erdélyi vajdai címét.

¹³¹ Ez a hivatalos megnevezése 1593-tól Báthory Zsigmondnak is, majd 1595-től állandósul a mindenkorai Erdélyi fejedelmek hivatalos és végleges címe: „Princeps Transsylvaniae et Partium Regni Hungariae Dominus et Sycolorum comes”, azaz „Erdély Fejedelme, Magyarországi Részek Ura és a Székelyek ispánja”. *Lukinich I.: Az Erdélyi fejedelmi cím i. m. 188.; E. O. E. III. 415., 463.*

¹³² *Péter Katalin: Báthori István a fejedelmi hatalom megteremtője Erdélyben. In: Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori-család történetéhez. Nyírbátor 1986. 17–23.*

¹³³ A nézeteltérés Péter Katalin szerint „alapjában véve a Mohács utáni helyzet megítélésével is összefügg. Az 1541-es dátummal dolgozó a Porta magyarországi jelenlétének tulajdonítanak nagyobb szerepet, az 1570-es időpont kiemelése viszont a Habsburg-ház döntő befolyását fel-

mód további vizsgálata helyett azonban újabb, „egy eddig elhanyagolt szempontra” világított rá: Erdély önálló államiségának döntő időpontja szerinte az a naptári nap, amikor először nevezte magát az államterület vezetője fejedelemnek. Péter Katalin tehát az önálló, szuverén uralkodói címhasználat időpontjához köti az Erdélyi Fejedelemség államiségának „születésnapját” s ez Báthory lengyel királlyá válásával következett el. Levezetése szerint egy 1576. március 2-i hivatalos iratban fordul elő elsőként az erdélyi fejedelmi cím,¹³⁴ viszont maga Báthory István a „lengyelországi koronázástól kezdve ő is így nevezi magát: *’István, Isten kegyelméből Lengyelország királya, Litvánia, Ruszszia, Prusszia, Mazovia nagyhercege és ura, Erdély fejedelme.’*”¹³⁵

Horn Ildikó mindehhez lényegében csatlakozva azon a véleményen van, hogy Szulejmán János Zsigmondnak juttatott 1541-es „adománya” *de facto* egy új államot eredményezett a Magyar Királyság keleti felében, viszont *de iure* csak Báthori István lengyel királlyá koronázásával, 1576. május 1-jén „vált szilárddá és véglegesen elismertté az addigi *de facto* államalakulat.”¹³⁶

A János Zsigmond halála utáni helyzet közjogi megoldásával kapcsolatos következtetéseimet összegezve úgy látom, hogy a *rendeknek a szabad uralkodóválasztási jog gyakorlása volt a fontos* és ennek véghezvitelét követően bontják csak fel a szultáni levelet, hogy a jövőre vonatkozóan is elkerüljék az erdélyi uralkodó szultán általi közvetlen kinevezését,¹³⁷ ezért az irat nézetük szerint csak *megegyesítette* az általuk választott Báthory Istvánt. Így az 1567-es törvény és a János Zsigmondnak 1566-ban adott szultáni adhnáme értelmében¹³⁸ jártak el – teljesen jogszerűen és nem mellesleg: *megegyezően a magyar közjogi hagyományokkal, amelyek szerves része a rendek szabad uralkodóválasztási joga. És ez, a szabad választás a jogilag lényeges aktus*, a titkos eskü és a vajdai cím felvétele a szabad választásból folyó hatalomgyakorlást, így az állam szuverén működését nem csorbítja.

Az uralkodói címhasználat — mint a szuverenitás bizonyítéka — kérdésében a vajdai cím használatával kapcsolatos történések arra engednek következtetni, hogy Báthorynak az uralkodói címhasználattal kapcsolatos eme merész húzása egy — a két nagyhatalom közti sikeres lavírozáshoz szükséges — taktikai lépés, s nem egy véglegesnek szánt megoldás volt. Báthory e húzásával egy

tételezi. Létezik természetesen a két nézet kombinációja is, vagyis az a felfogás, miszerint a szultán által 1541-ben kreált fejedelemség létrejöttét a császár 1570-ben vette hivatalosan tudomásul.” Uo. 17.

¹³⁴ Uo. 18.; *E.O.E.* III. 102.

¹³⁵ Péter K.: Báthori István i. m. 18.; *E.O.E.* II. 451–578.

¹³⁶ Horn I.: A hatalom pillérei i. m. 5. Horn Ildikó az erdélyi állam születési dátuma kapcsán Péter Katalin álláspontjaként az 1576. március 2-i dátumot azonosítja. Horn viszont ezt a véleményt némileg módosítja a koronázás napjának, 1576. május 1-jének a hangsúlyozásával, mivel „a lengyel királlyá koronázás napjával lesz valóban hivatalos és nemzetközileg is elfogadott a címhasználat.” Utóbbi érveléssel, azaz az erdélyi fejedelmi címhasználat nemzetközi legitimációjával teljesen egyetértve mindössze annyit szeretnék megjegyezni, hogy olvasatomban Péter Katalin is ugyanezt a május 1-jei dátumot tarthatta döntőnek, ahogy a 144. lj. alapján szolgáló idézett Péter Katalin szövegrészben olvasható.

¹³⁷ *E. O. E.* II. 452.; *Oborni T.*: Speyeri szerződés i. m. 295.; *Bíró V.*: Fejedelmi hatalom i. m. 50.

¹³⁸ 1571. április végén egy portai fermán szerint szükséges az önálló fejedelemség további fennmaradása. *Lukinich I.*: Erdély területi változásai i. m. 168.

„aki időt nyer, életet nyer”-szerű játszmát nyitott. Ennek a „pávatáncnak” az időtartama alatt *Báthory István a szuverenitás tartalmi jegyeit de iure és de facto is gyakorolta*, majd a Bekes-párt likvidálását követően belpolitikailag megteremtődtek a feltételek Miksával szemben az uralkodói szuverenitás nyílt vállalásához. Mindezt nagyon rövid időn belül követte Báthory lengyel királlyá választása, ami az erdélyi állam tekintetében végképp eldöntötte az uralkodói címhasználat kérdését. Ezek alapján Péter Katalin és Horn Ildikó véleményéhez csatlakozva úgy látom, hogy Báthory „Erdélyországra” vonatkozó uralkodói címének a lengyel királlyá történő koronázásától — azaz 1576. május 1-jétől — kezdődő eme nyílt deklarálásával *az erdélyi állam belső szuverenitásának utolsó mozaikkockája is a helyére került*.

Mivel a lengyel trón betöltése sok vesződséggel járt, ezért 1576. január 28-án az erdélyi rendek a megyési országgyűlésen Báthory Kristófot fejedelmi joghatósággal Báthory István helyettesévé választották, aki mint erdélyi vajda gyakorolta a hatalmat.¹³⁹ Sem ezt, sem az 1581. május 1-jei választást — mikoris Báthory Zsigmondot, Báthory Kristóf fiát választották fejedelemmé a rendek — semmilyen kommentárral nem látták el Bécsből, s *ez a hallgatás is a szabad fejedelemválasztási jog gyakorlásának és egyben az erdélyi állam önállóságának hallgatólagos elismeréseként értelmezhető*.¹⁴⁰ *Nézetem szerint jogi szempontból a fejedelmi szuverenitás ezen oldala Bécs reakcióitól függetlenül értelmezhető, a Magyar Királynak a szabad fejedelemválasztás szempontjából már 1567 óta nem volt semmilyen jogi lehetősége, hogy az erdélyi állam rendjeinek ezt a jogát korlátozza. Magával az 1567-es törvényhozási deklarációval már de iure beállt a szabad fejedelemválasztás joga, és Báthory István 1571-es megválasztása ennek az első ténybeli megvalósulása. Báthory Kristóf és Báthory Zsigmond választása már ezen jog természetes gyakorlásának, megizmosításának tekinthető. A Habsburgok reakciótlansága véleményem szerint csupán ennek a közjogi helyzetnek a tudomásulvételét jelenti, közjogi relevanciája nincs.*

¹³⁹ Horn Ildikó: Báthory Kristóf uralmi rendszere. In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk.: Pál Judit – Sipos Gábor. Kolozsvár 2010. 143. Báthory Kristóf uralkodásáról kiváló összefoglalást ad Horn Ildikó tanulmánya.

¹⁴⁰ Barta G.: Születés i. m. 187.; *Erdély története* i. m. I. 444.

Az önálló államiság szimbolikus megjelenítése: Erdély címere

A hatalmi szimbolika területén¹⁴¹ a „címer, az önálló államlétnek valamely jelvénye”,¹⁴² illetve „A címer az ország közjogi jelvénye” állítja Jakab Elek, a jeles heraldikus.¹⁴³ A címer az állam külső megjelenése, szimbóluma *közjogi relevanciájú jelkép*¹⁴⁴, melyet régtől fogva az állami létezés megjelenítésének tekintenek. Az alkotmányjog értékelése szerint a címer az állam hivatalos jelvénye, amely az állami szuverenitás szimbólumaként használatos és az állam hivatalos okiratain, pecsétjein jelenik meg.¹⁴⁵ Éppen ezért az államcímer megjelenési ideje lehet egy másik aspektusa az önálló állami létezés kezdőpontjának.

Erdélynek önálló címere az 1526 előtti középkori Magyar Királyságban nem volt.¹⁴⁶ János Zsigmond, Báthory István és Báthory Kristóf családi címerüket használták, majd *Báthory Zsigmond fejedelem* az, aki bizonyíthatóan *1590-ben* elsőként használja a magyar, a székely és a szász nemzet címerjeleit együttesen, s ezáltal egyesíti ezeket államcímerre.¹⁴⁷ Báthory Zsigmond ezt az

¹⁴¹ Jelen tanulmány témája és keretei nem teszik lehetővé annak a hatalmi szimbolika területére tartozó rendkívül érdekes kérdésnek a vizsgálatát, mint a *török általi küldött fejedelmi beiktatási jelvények köre*. A zászló, ló, buzogány, szablya, kaftán, esetleg korona (Bocskai) küldése a fejedelmi beiktatási szertartásra az oszmánok által a vazallusi viszony szimbolikus megerősítését jelentette. Vö.: *Papp Sándor*: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai és egy nagyvezíri előterjesztés (telhis) keletkezése. Aetas 14. (1999/4). 78–79.; *B. Szabó János – Erdősi Péter*: Két világ határán: A hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 4. (2001/4) 91–105.; Bővebben foglalkozott a kérdéssel *Rácz L.*: Kormányzás és főhatalom i. m. 57–82.; A román vajdaságoknál mindez kiegészült *zenekar- és dobküldéssel* is, utóbbi a vazallusi viszony erőteljes kifejezésének számított. Erdély esetén nincs adat zenekar és dobküldésre, s ezt Szabó Péter olyan nagyjelentőségűnek tartja, hogy szerinte a „török zenészek kizárása a fejedelem udvari zenekarából az erdélyi állam virtuális szuverenitásának bizonyítéka volt.” *Szabó Péter*: Bethlen Gábor követjárásokkal kapcsolatos filozófiája és reprezentációja 1628 táján. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk.: Kármán Gábor – Teszelszky, Kees. Budapest, 2013. 189.; A zenekar és dobküldéssel kapcsolatban bővebben *Sudár Balázs – Csörsz Rumen István*: „Trombita, rézdob, tárogató...”: A török hadizene és Magyarország. Bp. 1996.; Bethlen Gábor olyannyira erős szuverénnek számított a törökkel szembeni viszonylatában is, hogy a portai követségek alkalmával küldött szokásos és elvárt *ajándékok átadási rendjét megváltoztatta*: csak akkor engedte az ajándékok átadását, amikor már biztos információval bírt a törököknek a fejedelemséggel kapcsolatos szándékairól. *Szabó P.*: Fejedelemség 197.

¹⁴² *Jakab Elek*: Az erdélyi országos címerek története. Századok. 1. (1867) 337.

¹⁴³ Uo. 350.

¹⁴⁴ A közjogi relevancia bizonyításaként a kartális alkotmányokba ezt tételiesen is belefírják a későbbiekben, lásd a 2012. január 1-jétől hatályos magyar Alaptörvény (I) cikk (1) bekezdését. A jelenlegi magyar államcímert 1990. július 3-án fogadta el az Országgyűlés, az Alkotmány módosításáról szóló 1990. évi XLIV. törvényben. A címer leírását, használatának szabályait az Alkotmány, a Magyar Köztársaság nemzeti jelképeinek és a Magyar Köztársaságra utaló elnevezésnek a használatáról szóló 1995. évi LXXXIII. törvény, valamint különböző miniszteri rendeletek határozzák meg.

¹⁴⁵ *Dezső M.*: A szuverenitás. i. m. 138.

¹⁴⁶ *Ivánfi (Jancsik) Ede*: A Magyar Birodalom vagy Magyarország s Részeinek címerei. Pest 1869. 54.

¹⁴⁷ Uo. 55.; *Köpeczi Sebestyén József*: Erdély címere. In: Ódon Erdély. Szerk.: Sas Péter. Bp. 2004. 63.; *Jakab Elek* leírásában: „Egy ily pecsétnyomaton felül van egy nyíltkorona, alatta egy szivalakú paizsban a császári sas, alatta a Báthory-címer; jobb felől két egymás feletti mezőben az erdélyi nemzetek címerei; fenn egy kiterjesztett szárnyú fél sas — a magyarok címere — felette a székelyeké: a nap és a hold; alól a szászoké — a hét vár, helyesebben kastély.” *Jakab Elek*: Az egykori Erdély nemzeti színeiről. In: Ódon Erdély. Szerk.: Sas Péter. Bp. 2004. 54.

államcímert pecsétjén használja, s az erdélyi pénzermékre első ízben Bocskai István vereti rá 1606-ban, majd az őt követő fejedelmek pénzein folyamatosan meglelhető a három nemzet címerének használata,¹⁴⁸ de magáról a címerekről törvényt csak 1659-ben, Barcsay Ákos fejedelem alatt hozott az országgyűlés.¹⁴⁹ 1691 után a Habsburgok az erdélyi címet nagycímerükön a birodalmi sas mellére helyezték,¹⁵⁰ majd 1712-ben kerül a magyar királyi pecsétre az „Erdély fejedelme” cím.¹⁵¹ Mária Terézia 1765-ben Erdélyt aranybullás oklevéllel nagyfejedelemségi rangra emelte, s ezt a címerben is megjelenítette,¹⁵² viszont ezt a címet már nem változtatták meg, s ebben a formában szerepelt innentől fogva a Habsburg korona nagycímerében a Magyarországhoz tartozó országok között ábrázolva.¹⁵³

Az erdélyi állam külső, nemzetközi jogi szuverenitása

Bodin munkája IX. fejezetében a következőt tárgyalja: „Az adófizető avagy hűbéres uralkodóról, arról, hogy szuverén-e, és a szuverén uralkodók közti rangbéli elsőbbségről”. Itt fejti ki azt a véleményét, „hogya ha más függőség nem áll fenn, a védnökség alatt álló uralkodók megőrzik a szuverenitást, még ha egyenlőtlen szerződést kötöttek is, amely arra kötelezi őket, hogy védelmezőjük iránt a legnagyobb tisztelettel viseltessenek.” Az alárendeltséget hat fokozatba sorolja, ahol az „első az adófizető uralkodó, aki ... a szuverenitás minden jogát fenntartja magának, semmiféle más függőségi viszonyban nem áll azzal, akinek az adót fizeti.”¹⁵⁴

Hugo Grotius 1624-es „*De iure belli ac pacis*” („A háború és a béke jogáról”)¹⁵⁵ című művében a jogot új rendszerbe állítja, mikoris meghatározza a

¹⁴⁸ *Ivánfi E.*: A Magyar Birodalom címeri i. m. 56.; Gyulai Éva véleménye szerint: „Bocskai legfőbb heraldikai öröksége, hogy a *Báthory Zsigmondtól átvett fejedelmi címer nyomán állandósította Erdély egyesített címerét*, s ezzel utódainak végleges mintát adott a címerrepresentációban.” *Gyulai Éva*: Bocskai címerrepresentációja. In: „Frigy és békesség ellen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai szabadságharc 400. évfordulója. Szerk.: Papp Klára — Jeney-Tóth Annamária. Debrecen 2006. 53.; Szabó Péter ehhez kapcsolhatóan hívja fel a figyelmet arra, hogy Erdély címerét Bocskai kassai temetési ceremóniája során is használták. *Szabó Péter*: Az Erdélyi Fejedelemség önképe. Bp. 2011. 31–32.

¹⁴⁹ „mivel az országnak nagy kárára volt, hogy nem volt bizonyos pecsétje, a Szász-Sebesen hozott III. törvénycikkben meghatározottat, hogy a fejedelem készíttessen az országnak pecsétet, s rajta legyen a magyarok pecsété a fél sas, a székelyeké a nap és új hold, a szászoké a hét kulcsos város (vagy az azt jelképező hét bástya), a magyarországi részeké a négy folyó és kettős kereszt.” *E. O. E.* XII. 295.; id. *Jakab E.*: Erdély nemzeti színeiről i. m. 54.

¹⁵⁰ Ez az ábrázolás I. Lipót 1696-os pecsétjén szerepel először. *Jakab E.*: Az erdélyi címerek i. m. 348.; *Ivánfi E.*: A Magyar Birodalom címeri i. m. 57.; *Köpeczi S. J.*: Erdély címere i. m. 78.

¹⁵¹ *Jakab E.*: Az erdélyi címerek i. m. 348.; *Ivánfi E.*: A Magyar Birodalom címeri i. m. 58.; *Köpeczi S. J.*: Erdély címere i. m. 79.

¹⁵² *Jakab E.*: Az erdélyi címerek i. m. 349.; *Ivánfi E.*: A Magyar Birodalom címeri i. m. 58.; *Köpeczi S. J.*: Erdély címere i. m. 80.

¹⁵³ Uo. 82.

¹⁵⁴ *Bodin, J.*: Az államról i. m. 105.

¹⁵⁵ *Grotius, Hugo*: A háború és a béke jogáról, I-III. Bp. 1960.

természetjogot,¹⁵⁶ amit elhatárol az erkölcsből, valamint a tételes jogtól¹⁵⁷, amelyet aztán szűkebb értelemben belső állami jognak¹⁵⁸, míg tágabb értelemben nemzetközi jognak¹⁵⁹ nevez el. Fontos megállapítást tesz egy jog meglétének az elfogadhatósága, elismerhetősége terén: „A nemzetközi jog bizonyítása ugyanúgy történik, mint az íratlan belső állami jogé, vagyis *huzamos gyakorlat* és a *szakemberek tanúsága alapján*.”¹⁶⁰ Tehát Grotius álláspontja szerint a *hosszabb idejű gyakorlatból és e gyakorlat szakmai tanúsításából fakadhat a nemzetközi jogi legitimitáció*.

Grotius a *szuverenitást* úgy határozza meg, hogy „azt a hatalmat nevezik legfőbbnek, amelynek cselekedetei nincsenek más jogának alárendelve, hogy más emberi akarat döntése azokat hatálytalanítsa.”¹⁶¹ Ezt a *főhatalmat* Grotius szerint az is *birtokolhatja, aki egyenlőtlen szövetségi szerződést*¹⁶² köt, s ennek megnyilvánulásaként értékeli „azokat a jogokat is, amelyeket ma a védelem, oltalom és gyámolítás jogának neveznek”.¹⁶³ Ennek a tételnek az alátámasztására Grotius többek között a rhodoszi Andronikoszt citálja: „az egyenlőtlen felek között létrejött barátsági szerződés jellemzője, hogy az erősebb fél nagyobb megtiszteltetésben, a gyengébb pedig több segítségben részesül.”¹⁶⁴ A *szuverenitás meglétének* kérdésében Grotius úgy foglal állást, hogy „mint ahogyan a magánpatronus nyújtotta védelem nem szünteti meg a személyes szabadságot, úgy az állam által nyújtott védelem nem szünteti meg a függetlenséget, amely pedig *szuverenitás nélkül elképzelhetetlen*.”¹⁶⁵ Egy egész alfejezetet (XXII.) szentel művében annak a kérdésnek a kifejtésére, mely szerint „a *főhatalmat birtokolhat-*

¹⁵⁶ „A természetjog az ész parancsa, amely megmutatja, hogy valamely cselekvésben az ésszerű természettel való összhangja vagy az összhang hiánya folytán erkölcsi helytelenség vagy erkölcsi szükségesség rejlik, és ennek következtében Isten, a természet teremtője, az ilyen cselekvést tiltja vagy előírja....A természetjog olyannyira változtathatatlan, hogy még Isten sem változtathatja meg.” *Grotius H.*: A háború i. m. I. 175–176.

¹⁵⁷ „...a jognak egy más fajtája a tételes jog, amely az akaratból ered. Ez vagy emberi vagy isteni jog” Grotius a tételes jogot „*ius voluntarium*”-nak nevezi, vagyis akaratától függő, nem eleve meghatározott jogot ért alatta. Uo. I. 180., 175.

¹⁵⁸ „A belső állami jog az államhatalomtól, vagyis az államot kormányzó hatalomtól ered. *Az állam pedig a jogaik élvezete és a közös előny biztosítása érdekében társult szabad emberek teljes egyesülése*.” Ez utóbbi mondat Grotius államfogalmának meghatározása. Uo. I. 181.

¹⁵⁹ „A belső állami jognál tágabb körben ható jog pedig a nemzetközi jog, vagyis az a jog, amely valamennyi vagy sok nemzet akaratából nyerte kötelező erejét.” Uo. I. 181.

¹⁶⁰ Uo. I. 181. Máshol ezt így írja le: „...*ha sokan különböző időkben és helyeken egyvalamit biztosnak állítanak, akkor az általános érvényű alapra utal*, amely a mi vizsgálódási körünkben nem lehet más, mint a természet elveiből levont helyes következtetés vagy a közös megegyezés. Az előbbi a természetjog, az utóbbi a nemzetközi jog körébe tartozik... Ezért mindig különösen igyekeztem a jognak e két fajtáját nemcsak egymástól, hanem egyben a belső állami jogtól is megkülönböztetni.” Uo. I. 158–159.

¹⁶¹ Uo. I. 249.

¹⁶² „Egyenlőtlen szövetségi szerződésen az olyan szerződést értem, amely önerejénél fogva állandó előnyt biztosít az egyik félnek a másikkal szemben.” Uo. I. 278.

¹⁶³ Uo. I. 279.; *Herczegh Géza*: Bethlen Gábor külpolitikai törekvései. In: Bethlen Gábor élete és kora. Szerk.: Kovács Kálmán. Bp. 1980. 37.; *Herczegh Géza*: Magyarország külpolitikája 896–1919. Bp. 1987. 124.

¹⁶⁴ *Grotius H.*: A háború i. m. I. 279. idézi Andronikosz: A nikomakhoszi etikához IX. 18.; *Herczegh G.*: Bethlen i. m. 37.; *Herczegh G.*: Magyarország i. m. 124.

¹⁶⁵ *Grotius H.*: A háború i. m. I. 280.

ja az olyan szövetséges is, aki egy másikkal adófizetéssel tartozik”, s arra a következtetésre jut, hogy „*semmi okot nem látok annak kétségbevonására, hogy ilyen nemzetek szuverenitással rendelkezhetnek, habár a gyengeség bevallása valamelyest csorbítja méltóságukat.*”¹⁶⁶

Mind Bodin, mind pedig Grotius értékelése alapján tehát *egyértelműen szuverenitással rendelkezőnek kell tekinteni az Oszmán Birodalom hűbéres adófizetőjének státusában lévő Erdélyi Fejedelemséget*. Egyetértek Herczegh Gézával, hogy ez a *Grotiusi levezetés megegyezik a korszak, a XVI. század vége és a XVII. század nemzetközi gyakorlatával*, melynek alapján a nyugat-európai államok olyan szuverenitással rendelkező állam fejének tekintették az oszmán szultán ortalma alatt álló erdélyi fejedelmeket, akikkel nemzetközi szerződéseket kötöttek és élénk diplomáciai érintkezésben álltak — még ha nem is tekintették Erdély szuverénjét magukkal egyenrangú félnek.¹⁶⁷ Tehát a korabeli európai nemzetközi jog szempontjából bizonyítékként értékelhető, Grotius által perdöntőnek tartott „*huzamos gyakorlat és a szakemberek tanúsága*” is megáll az Erdélyi Fejedelemség szuverenitásának kérdésében.

Egy másik nézőpont alapján is ugyanezre a következtetésre lehet jutni. Ugyanis figyelemre méltó véleményt fogalmazott meg Lovro *Kunčević*, aki Raguzai jogi státuszának vizsgálata kapcsán kifejtette, hogy legalább kettő, ha nem több érvényes válasz létezik a Raguzai jogállásával kapcsolatos kérdésre függően attól, hogy melyik nézőpontot — az oszmánt vagy a nyugati keresztény államokét — tesszük magunkévá.¹⁶⁸

Raguzai státuszának értelmezéséhez először vizsgáljuk meg az iszlám jogfelfogást. Az iszlám jog szerint — amit a klasszikus jogászok dolgoztak ki¹⁶⁹ — a világ két részre oszlik: az *iszlám házára (dar al-islam)*, azaz azokra a vidékekre, amelyek iszlám kormányzat és jogrend alatt állnak, illetve a *háború házára (dar al-harb)*, ami a világ többi része, ahol hitetlen kormányzat és jogrend uralkodik. A muszlimok feladata, hogy a *dzsihad*¹⁷⁰ kötelezettségének *eleget téve folyamatosan harcolniuk kell* — *időszakos fegyvernyugvások beiktatá-*

¹⁶⁶ Uo. I. 285–286.; *Herczegh G.*: Bethlen i. m. 37.; *Herczegh G.*: Magyarország i. m. 124.

¹⁶⁷ *Herczegh G.*: Bethlen i. m. 37.; *Herczegh G.*: Magyarország i. m. 124.

¹⁶⁸ *Kunčević, Lovro*: Janus-arcú szuverenitás: a kora újkori Raguzai Köztársaság nemzetközi státusza. *Korall* 13. (2012: 48. szám) 25.

¹⁶⁹ *Jany János*: Klasszikus iszlám jog. Egy jogi kultúra természetrajza. Bp. 2006. 440.

¹⁷⁰ *Jany János* véleménye szerint a *dzsihad* „az iszlám jog, sőt az egész iszlám tanítás egyik legvitatottabb kategóriája, amely mind a mai napig sokféle értelmezést tesz lehetővé a muszlim közösségen belül is.” A *dzsihad* szó jelentése egy olyan erő kifejtésre utal, amely egy cél elérése érdekében kifejtett maximális igyekezetet jeleníti meg. Ennek alapján a *dzsihad* az *iszlám vallás elterjesztésért tett nagyfokú erő kifejtés, amelynek egyik eszköze lehet a háború*. Az iszlám jog négyfajta ellenség elleni háborút tart jogosnak: a hitetlenek, a hitehagyottak, a lázadók és a banditák elleni küzdelmet, melyből *csak az első kettő kategória, a hitetlenek és a hitehagyottak elleni harc számít dzsihadnak*, s ezáltal válik a *dzsihad* vallási kötelezettség alapján álló szent háborúvá. A *dzsihad* két leglényegesebb jellemzője, hogy *az egész iszlám közösséget (umma) kötelezi*, valamint hogy *folyamatosnak* kell lennie. Az ummának tehát *dzsihadot* kell folytatnia mindaddig, amíg a végcél — azaz az egész világ muszlimmá válása — be nem következik. Ebben a folyamatos harcban lehetnek időleges fegyvernyugvások, de tartós béke nem, így *az iszlám jogban a békét és annak jogszerűségét kell igazolni*, nem pedig — ahogy ez a nyugati keresztény felfogásban teret nyert — a háborút. *Jany J.*: Klasszikus i. m. 437–440.; *Lewis, Bernard*: Az iszlám válsága. Bp. 2004. 60.

sának lehetőségével — a dar al-harb országai ellen, míg az egész világra kiterjed a dar al-islam. A dar al-islam területén a muszlimokon kívül azokkal szerződéses viszonyban élő nem muszlimok (ahl al-dhimmi, dhimmi) is élnek, de jogaik lényegesen különböznek az iszlámot valló személyektől.¹⁷¹ Bizonyos jogtudósok¹⁷² elismertek e két fenti csoport közé eső harmadik kategóriát is, amit fegyverszünet házának (dar al-suhl) vagy szerződés házának (dar al-ahd) neveztek el, ahova azon országokat sorolták, amelyek az iszlám állammal kötöttek időleges, kölcsönösen meghatározott feltételek szerinti — leggyakrabban adó vagy hadisarc-fizetést magába foglaló — szerződést.¹⁷³

Amikor elindul a dzsiháid alapján egy háború egy dar al-harb terület ellen, akkor az iszlám jogi doktrína szerint — amennyiben sikeres a hadjárat — vagy megállapodással, vagy pedig erőszakos alávetéssel kell befejezni a harcot.¹⁷⁴ Ha megállapodás (suhl) zárja le a háborút, akkor a célterület a dar al-islam részévé válik, lakosai az iszlám állam által biztosított sajátos jogállású (dhimmi) személyek lesznek. Amennyiben viszont erőszakos alávetés útján (anwatan)¹⁷⁵ hódoltatják a területet, az ország akkor is a dar al-islam része lesz, viszont a lakosok nem dhimmik lesznek, hanem a hódító muszlimok a siyar¹⁷⁶ alapján bánnak velük. Az iszlám jog szerint a háború célja az iszlámra való áttérés kikényszerítése vagy a nem muszlimoknak megszabott fejadó (dzsizje) fizetésének elfogadtatása. E két cél vagylagos kitételel foglal magába, mert a meghódított nem muszlimok vagy áttérnek iszlám hitre vagy fizetik a dzsizjét.¹⁷⁷

Raguza mindezek alapján tehát — hasonlóan az Erdélyi Fejedelemséghez — a szultán vazallus, adófizető állama volt, tehát az oszmánok nézőpontjából, az iszlám jog alapján az adófizetőkre¹⁷⁸ vonatkozó szerződés háza (dar al-ahd),

¹⁷¹ Jany J.: Klasszikus i. m. 440.; Lewis B.: Az iszlám i. m. 60–61.

¹⁷² Jany János szerint egyes sáfi'ita jogtudósok tartoznak ide, viszont a hanafiták határozottan elvetik ezt a kategóriát. Jany J.: Klasszikus i. m. 440.

¹⁷³ Jany J.: Klasszikus i. m. 440.; Lewis B.: Az iszlám i. m. 72–73.

¹⁷⁴ Bernard Lewis szerint az iszlám hagyomány szimbolikusan is megjeleníti ezt a különbségtételt. Az erőszakkal elfoglalt területeken a muszlim prédikátor a mecsetben a pénteki ima ideje alatt kardot tartott magánál, míg a megállapodás útján szerzett területeken csak egy farudat. Lewis B.: Az iszlám i. m. 72.; Fodor megjegyzi, hogy az iszlám jog nézőpontjából Magyarország végérvényesen 1541-ben lett az oszmánoké, mivel akkor tartották meg a legitimációs szempontból perdöntő hutbét, a pénteki istentiszteletet, amely — több példával bizonyíthatóan — a magyarok szerint is jogilag szentesítette és visszavonhatatlanná tette a török hódításokat. Fodor P.: Magyarország i. m. 2. 18. lj.

¹⁷⁵ Az anwatan arab szó megfelel a római jogban használt *vi et armis*-nak. Lewis B.: Az iszlám i. m. 72.

¹⁷⁶ Jany János szerint a siyar „azon jogi normák összessége, melyeket a muszlim jogtudósok a fiqh-könyvekben fektettek le annak érdekében, hogy a nem muszlimokhoz fűződő kapcsolatból eredő jogviszonyokat is szabályozzák.” A siyar eleinte nem volt jogi terminus, de aztán lassan felvette azt a jogi előírásá rögzült jelentését, amely a hitetlenekkel szembeni küzdelem, a háború alatt tanúsított magatartásként határozta meg a siyart. Jany J.: Klasszikus i. m. 434–437., 440.

¹⁷⁷ A vallásjogászok ebben a következő Korán vers alapján egyeztek meg: „... (harcoljatok ellenük) mindaddig, amíg megadják a jótettért járó dzsizjét...” (Korán 9:29). Jany János megjegyzi, hogy a dzsizje fizetés lehetősége csak az ahl al-kittábra, vagyis kizárólagosan a „könyv népeire” — azaz a keresztényekre és a zsidókra, valamint a zoroasztrianusokra — vonatkozott. Jany J.: Klasszikus i. m. 441.

¹⁷⁸ Kunčević megjegyzi, hogy az oszmán értékelés egyedülként való elfogadását az is gyengíti, hogy a Porta adót kért és kapott Lengyelországtól és Velencétől, valamint magától a

vagy az *iszlám háza* (*dar al-islam*) része volt, vagyis az iszlám jog szerint *de iure* a szultán alávetett országának minősült.¹⁷⁹

Ha viszont a nyugati keresztény államok nézőpontjából tekintünk Raguzára, akkor azt láthatjuk, hogy a köztársaságot a nemzetközi kapcsolatok önálló alanyának tartották, akivel oszmán befolyástól függetlenül tudtak diplomáciai viszonyt működtetni — azaz Raguzá, adófizetői státuszától függetlenül, ugyanolyan megítélés alá tartozott mint bármely más korabeli keresztény állam, akit nemcsak az európai nemzetközi jog legitim alanyának, hanem az Oszmán Birodalomtól egyértelműen elhatárolható állammak tartottak.¹⁸⁰

Ezt a két ellentmondó álláspontot Kunčević a nemzetközi kapcsolatok elmélete egyik teoretikusának, *Hedley Bull*nak a „nemzetközi társadalom” („international society”) elnevezésű fogalma figyelembevételével igyekszik feloldani. Bull szerint a nemzetközi társadalom „államok egy csoportja”, amelyek „dialógus és egyetértés révén meghatározzák kapcsolataik fenntartásának közös szabályait és intézményeit, és elismerik a megállapodások életben tartására vonatkozó közös érdeküket”.¹⁸¹ A „közös szabályok és intézmények” közé tartoznak többek között *a nemzetközi jog szabályai*, s az ennek a keretébe tartozó *diplomáciai normák*. A kora újkort is vizsgálta Bull és ebben az időszakban több, *párhuzamosan létező* nemzetközi társadalmat írt le: Kínát, a keresztény Európát, valamint az Isztambul központú ún. „arab-iszlám” (a tulajdonképpeni oszmán) terrénumot.¹⁸²

Ennek alapján Raguzá jogi státusza alapvetően eltérőnek minősíthető attól függően, hogy oszmán vagy nyugati keresztény szempontból nézték, azaz *Raguzának egyidejűleg több jogi státusza is volt*. Kunčević frappáns megfogalmazásában „De iure Raguzá egyaránt volt az oszmánok hatalma alatt élő, füg-

Habsburg uralkodótól is. Ennek alapján — kérdezi Kunčević — ezeket az országokat is a szultán hatalma alatt állóknak kell tekinteni? Mivel önmagában az adófizetés kritériumának az abszolutizálása ezen államokat egy platformra hozza Erdéllyel és Raguzával. Viszont ha következetesen ezt a nézőpontot vizsgáljuk, akkor mi a logikai alapja annak, hogy míg Raguzát és Erdélyt alávetettnek tekintjük, addig Velencét, Lengyelországot, Franciaországot, a magyar király Habsburg-uralkodót pedig ugyanezért nem? *Kunčević L.*: Raguzá i. m. 25.; Bodin is felveti ezt a kérdést, habár egy finom distinkcióval igyekszik feloldani a problémát: „*Különbséget kell tennünk adó és megváltás között*: mert az egyiket azért fizetik, hogy ne érje támadás az országot, a másikat pedig azért, hogy segítséget vagy védelmet kapjanak... ugyanígy a szultán adófizetőjének nevezi a császárt a Magyarországért évente fizetett megváltás miatt. A velenceieket, genfiakat, raguzaiakat, Algír és Tunisz királyait hasonlóképpen adófizetőnek nevezi, habár a török oklevelek és szerződések legfőbb szövetségeseiknek és barátainak minősítik őket”. *Bodin, J.*: Az államról i. m. 113.

¹⁷⁹ Magyarország kapcsán az oszmánok többször a „*szablya jogára*” hivatkoztak hódítási jogcímként, így *1526-tól kezdve úgy tekintettek az országra mint Szulejmán szultán „karddal meghódított saját országa”*. *Fodor P.*: Magyarország i. m. 144–146. Ibrahim nagyvezír 1530-ban I. Ferdinándhoz írott levelében mindezt a következőképpen fogalmazta meg: „Mert az uralkodók szokásai és törvényei között régtől fogva megszokott és ismert dolog, hogy *ha egy országot valamely padisah lovának lába megtisztel és szerencsétlet, az az ország az övé.*” Uo. 145.

¹⁸⁰ *Lunčević L.*: Raguzá i. m. 26., 23., 24.

¹⁸¹ *Bull, Hedley – Watson, Adam*: The Expansion of international society. New York 1984. 1.; *Idézi Lunčević L.*: Raguzá i. m. 25.

¹⁸² *Bull H. – Watson A.*: International society i. m. 1. *Idézi Kunčević L.*: Raguzá i. m. 26.

gó állam, illetve független köztársaság; de facto azonban csak egy dolog volt: független állam”.¹⁸³

Véleményem szerint a Raguzáról fenntebb leírtak lényegében megállnak az Erdélyi Fejedelemségre is, hiszen az oszmánok egyértelműen vazallus, alávetett, azaz nem szuverén államnak tekintették Erdélyt, viszont *a nyugat-európai keresztény államok az európai nemzetközi jog legitim alanyaként bántak a fejedelemséggel, akivel folyamatos és közvetlen diplomáciai érintkezést tartottak fenn, illetve akivel az oszmánok bevonása nélkül kötöttek szabályos, mindkét oldal által aláírt és ratifikált nemzetközi szerződéseket* — vagyis szuverén államként kezelték.¹⁸⁴

Ezt a felfogást erősíti meg Sir Thomas Roe, aki konstantinápolyi angol követként ezt írta 1625-ben: „(Bethlen) Gábor egy szabad fejedelem, mi is annak tartjuk és ő is így értékeli magát; *noha adót fizet a szultánnak, ettől még nem alattvalója.*”¹⁸⁵

Az angol követ Erdély legnagyobb fejedelmére, Bethlen Gáborra hivatkozott, akinek uralkodása alatt nézetem szerint egyértelműen megszilárdult és kiteljesedett az Erdélyi Fejedelemség külső szuverenitása, azaz nemzetközi jogi legitimitációja és Bethlen szerepe ennek a megteremtésében is egyedülálló.

Bethlen külpolitikai tevékenysége ugyanis olyan nézőpont lencséjén keresztül is vizsgálható, amely az Erdélyi Fejedelemséget európai horizontokba helyezi. Innen nézve úgy értelmezhető Bethlen Gábor működése, hogy a sűrű irányváltásoknak, sokszor megmagyarázhatatlan logikájú cselekedeteknek a magyarázata a fejedelem azon felismerése, hogy Erdélynek az európai államok színterére való kilépése és ezen országok által az erdélyi államiság elismertetésével elérhető nemzetközi jogi legitimitáció biztosítása tudja csak a két nagyhatalom közé beszorult fejedelemség helyzetét stabilizálni. Ahogy ezt R. Várkonyi Ágnes nagyon pontosan megfogalmazta: „Bethlen Gábor politikájának egyik vezérelve volt, hogy a fejedelemséget mint önálló államot elismertesse. Többször leírta, *az ország belső békéjét és biztonságát hosszú távon csakis úgy teremthetik meg, ha Erdély önálló államiságát elismeri Európa.* Ennek a korabeli nemzetközi gyakorlatban hosszú útja, lépcsőzetes menete volt.”¹⁸⁶

Erdély nemzetközi jogi legitimitásának lépcsőfokai

Erdély nemzetközi jogi legitimitása lépcsőfokainak vizsgálatát területi okokból részletesen itt nem tudom kifejteni, egy előző publikációmban viszont elolvasható.¹⁸⁷ Itt csak tömören ismertetem a legfőbb megállapításokat.

¹⁸³ Uo. 26.

¹⁸⁴ Részletes kifejtését lásd *Kisteleki K.*: Az Európai szuverenitás nézőpontjai i. m. 170–172.

¹⁸⁵ The Negotiations of Sir Thomas Roe, in his Embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621 to 1628. Ed. Samuel Richardson. London 1740. 408. Idézi *Kunčević L.*: Raguzai i. m. 27–28.

¹⁸⁶ *R. Várkonyi Ágnes*: Erdély és a vesztfáliai béke (I. Rákóczi György politikájához). In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletre. Szerk.: Draskóczy István. Bp. 1994. 190.

¹⁸⁷ *Kisteleki K.*: Az Európai szuverenitás nézőpontjai i. m. 162–189.

Elöljáróban röviden vázolnám az államelismerés nemzetközi jogi értelmezését. Shaw meghatározásában „Az elismerés olyan ténybeli helyzetek elfogadása, amelynek jogi jelentőséget tulajdonítanak.”¹⁸⁸ Az államelismerés területén nincs forgalomban lévő nemzetközi szerződés, így a nemzetközi szokásjog szerint kell meghatározni az alapvetően politikai jellegű egyoldalú elismerési aktus joghatásait. A nemzetközi szokásjog alapján az a gyakorlat, hogy tényleges nemzetközi jogi legitimitációhoz a nemzetközi közösség több tagja részéről származó elismerés szükséges. Az állam elismerése rendszerint a már előbb fennálló államok egyoldalú nyilatkozatával történik meg. Az elismerés tehát ilyen módon az egyoldalú jogügylet kategóriájába tartozik.¹⁸⁹

Az elismerés két formában történhet:

- A kifejezett elismerés: az elismerő nyilatkozatot egy másik állam által küldött nyilatkozat, jegyzék, távirat vagy egy vele kötött szerződésbe kifejezetten belefoglalt pontja jelenti.
- A hallgatóságos elismerés: olyan magatartás, amelyből kétségtelenül megállapítható az elismerési szándék. Fajtái: diplomáciai képviselők küldése és fogadása; két állam nemzetközi szerződéskötése; többoldalú nemzetközi szerződésben való részvétel (két utóbbi kategóriát úgy kell érteni, hogy a szerződést anélkül kötik, hogy az elismerést egyetlen pontban is kifejezetten megjelenítenék); az állam elismerése egyéb konkludens tények útján.¹⁹⁰

A XVI–XVII. században a nemzetközi szokásjog alakította az államelismerés jogintézményét, és az államelismeréssel kapcsolatban kialakult nemzetközi jogi alapelvek az elmélet kifejezett írásbafoglalása nélkül is — a Grotiusi „huzamos gyakorlat” elve alapján — már de facto alkalmazásban álltak.

Az államelismerés fentiekben kifejtett nemzetközi jogi értékelése alapján az Erdélyi Fejedelemség államiságának nemzetközi jogi legitimitációját, azaz a szuverenitás külügyi vonatkozásait „hosszú úton, lépcsőzetes menetben”, több elemből lehet megalkotni, s véleményem szerint mindezen összetevők eredményezik az erdélyi állam nemzetközi elismerését.

- a.) széles körű, sok országra kiterjedő diplomáciai tevékenység;
- b.) két- vagy többoldalú szövetségi szerződések kötése európai államokkal mint például 1595: prágai szerződés; 1620: cseh konföderáció; 1627: westminsteri szerződés, Hágai Szövetség; 1643: gyulafehérvári szerződés; 1645: munkácsi szerződés; 1677: varsói szerződés;

¹⁸⁸ Shaw M.: Nemzetközi jog i. m. 185.; Kelsen az államelismerés tekintetében megkülönböztet egy jogi aktust (az elismerő állam megállapítja az elismert állam nemzetközi jogi értelmű államiságát) és egy politikai aktust (az elismerő állam politikai kapcsolatba kíván lépni az elismert állammal). Ugyanilyen nézetben van Verdross és Kunz is. Nagy Károly megállapítja, hogy az államelismerés fogalmával kapcsolatosan nem alakult ki egységes definíció, ezért az elismerés joghatásait kell vizsgálni. Nagy Károly: Az állam elismerése a mai nemzetközi jogban. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica Et Politica. Tomus XIV. Fasciculus 6. Szeged 1967. 22–23.

¹⁸⁹ Nagy Károly: Nemzetközi jog. Bp. 1999. 106.

¹⁹⁰ Nagy K.: Az állam elismerése i. m. 67–81.; Nagy K.: Nemzetközi jog i. m. 109.

- c.) *dinasztikus házasságkötéssel* a fejedelmi pozíció emelése, s ezáltal Erdély beleillesztése a dinasztikus államok európai rendszerébe. 1595: Báthory Zsigmond-Habsburg Mária Krisztierna; 1626: Bethlen Gábor-Brandenburgi Katalin; 1651: Rákóczi Zsigmond-Pfalzi Henrietta;
- d.) *békeszerződésekben, államközi szerződésekben elismertetni* Erdély államiságát. 1595: prágai szerződés; 1606: bécsi béke; 1606: zsitvatoroki béke; 1608: kassai szerződés; 1613: pozsonyi szerződés; 1621: nikolsburgi béke; 1645: linzi béke; 1648: vesztfáliai béke; 1679: nymwegeni béke;
- e.) Erdély államisága *nemzetközi garanciájának* elérése, azaz békeszerződésekben az erdélyi államiságot a megkötő hatalmak által garantáltatni. 1606: bécsi béke; 1648: vesztfáliai béke; 1625: gyarmati béke; 1627: szőnyi béke; 1699: karlócai béke; 1713: utrechti béke.¹⁹¹

Az Erdélyi Fejedelemség közjogi státusza a Habsburg Birodalmon belül 1690 után

Az Erdélyi Fejedelemség önálló volta a török kiűzését követően sem szűnt meg, csak átalakult. A fogarasi országgyűlésen 1691. december 4-én ratifikált *Diploma Leopoldinum* fenntartotta az erdélyi területeknek a Magyar Királyságtól történő különállását, s az erdélyi állam — a korábbiakban kifejtett, 1733-ban véglegesített határok közt — *továbbra is fejedelemségként működött tovább*.¹⁹² Erdély új közjogi státusza így *hasonlatos* lett egy Habsburg Birodalmi örökös tartományéhoz, mivel a fejedelemség igazgatási szempontból a Magyar Királyságtól elkülönítve, cím szerint a Magyar Korona országaként feltüntetve, de államiságát megtartva, a Habsburg uralkodó főhatalma alatt, a Habsburg Birodalom önálló tartományaként fungált. Nemzetközi jogi szempontú helyzetét jelzi, hogy *az önálló erdélyi fejedelmi címet a külkapcsolatokban 1712-től kezdve továbbra is használták a Habsburgok*.¹⁹³ *Mária Terézia*

¹⁹¹ Az a-e.) pontban leírt elemek részletes kifejtését lásd Kisteleki K.: Az Európai szuverenitás nézőpontjai i. m. 169–183.

¹⁹² A *Diploma Leopoldinum* közjogi jellegű előírásai a következők: Erdély megtartotta országgyűlését, amely — az évi 50 000, háború esetén 400 000 „rénes forint” adó kifizetésén túl (XII.) — maga döntött a belügyekben, viszont az országgyűlés döntéseit a császár erősíti meg (X.); érvényesnek ismerte el az erdélyi törvénykönyveket (III.); a kormányzat kérdését úgy határozta meg, hogy a kiskorú fejedelem (II. Apafi Mihály) nagykorúvá válásáig az országot gubernátor kormányozza, akit a három rendi nemzet megválaszthat és a császár erősít meg (VII–VIII.). A *Diploma Leopoldinum* részletes szövegét lásd *Lukinich I.*: Erdély területi változásai i. m. 564–566.

¹⁹³ A fejedelemség szuveren uralkodója személyének tekintetében jogi relevanciával bírón 1701-ben rendeződött a kérdés, mikoris II. Apafi Mihály hivatalosan is lemondott erdélyi fejedelmi címéről, s ezért „kárptólásul” birodalmi hercegi címet és évi 10 ezer rajnai forint kegydíjat kapott. *Erdély története* i. m. II. 884.; *Rácz L.*: Kormányzás és főhatalom i. m. 174; *Gebei Sándor*: II. Rákóczi Ferenc és az Erdélyi Fejedelemség. In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk.: Pál Judit – Sipos Gábor. Kolozsvár. 2010. 114–115. 12. lbj. ; Ezzel „pro forma” is elhárult az akadály a Habsburg uralkodók fejedelmi címhasználatára, amit

lesz aztán az a Habsburg-uralkodó, aki az 1744-ben alkotott több törvénycikkkel jogilag stabilizálta az Erdélyi Fejedelemség közjogi viszonyait,¹⁹⁴ majd további rangemelkedésként 1765. november 2-án Erdélyt Nagyfejedelemségi státuszba emelte, s innentől kezdve ez a cím rögzült a Habsburg uralkodók titulusai között.¹⁹⁵

Erdély státusa 1791-ben jogilag tovább egyértelműsítődik. Több erdélyi törvénycikk¹⁹⁶ közül kettőt emelnék ki. Az 1791. évi VI. erd. törvénycikk¹⁹⁷ Magyarország és Erdély viszonyát és Erdély önálló államiségét igyekszik közjogiilag pontosítani: „Erdélyt, mint Magyarország szent koronájához tartozót, mind Ő szent felsége, mind a felséges ausztriai házból következő utódai, mint Magyarország törvényes királyai, Magyarországgal ugyanazonos uralkodási és utódlási jogon fogják hatalmukban tartani, és mint olyant, a melynek saját és semmi más országnak alávetett alkotmánya van, saját törvényei és törvényesen megerősített rendszabásai, nem pedig más örökös tartományok szabályai értelmében fogják kormányozni”. A különállásból következően az *indigenátus* szabályozásának is megvolt a maga „Erdélyországi” megfelelője, így a helyzet rendezésére az 1791. évi XVI. erd. törvénycikkben¹⁹⁸ kimondták, hogy miután „az erdélyi fejedelemség Magyarországgal egy és ugyanazon királyi hatalmának van alávetve és a mi a nemességet illeti, ugyanazon sarkalatos törvényekkel él... ennél fogva a nemesek és honfiak állapotára és szabadságára nézve” *viszonosság* lép életbe a két állam között. A két törvény megfogalmazásai Magyarország és Erdély közjogi viszonya *perszónálunió*ként való felfogására utalnak.¹⁹⁹

A közjogi helyzet változása a „népek tavaszával” érkezik el. Az 1848. évi VI. és VII. törvénycikk²⁰⁰ — illetve párhuzamosan az 1848. évi I. erd. törvénycikk — létrehozta a már a márciusi ifjak 12 pontjában is megfogalmazott *uniót*

III. Károly formalizált, aki 1712-től hivatalosan elkezdte használni az „Erdély fejedelme” címet. *Ivánfi E.*: A Magyar Birodalom címerei i. m. 58.

¹⁹⁴ Az 1744. januárjában záruló nagyszzebeni országgyűlésen cikkelyezték be a következő törvényeket:

– 1744. évi I. erd. Tc: A felséges ausztriai ház uralmának az erdélyi fejedelemség részéről való elfogadásáról és a török portával való összeköttetést megállapító törvények eltörléséről;

– 1744. évi II. erd. Tc: A fejedelmválasztás jogának eltörléséről;

– 1744. évi III. erd. Tc: A felséges ausztriai ház mindkét ága örökösödési jogáról és utódlásáról

– 1744. évi IV. erd. Tc: Az alattvalói esküről, melyet Erdély rendeinek kell letenniük

¹⁹⁵ *Ivánfi E.*: A Magyar Birodalom címerei i. m. 58.; *Köpeczi S. J.*: Erdély címere i. m. 80.

¹⁹⁶ Így például az 1791. évi VII. erd. Tc: „A fejedelemmel és rendekkel közös törvényhozó hatalomról”, az 1791. évi VIII. erd. Tc: „A végrehajtó hatalom törvényes gyakorlásáról”, illetve az 1791. évi X. erd. Tc: „Hogy országgyűlést évenként kell tartani”.

¹⁹⁷ 1791. évi VI. erd. Törvénycikk: „Erdélynek Magyarországgal való kapcsolatáról és ennek a nagy fejedelemségnek saját, és semmi más országnak alá nem vetett alkotmányáról”

¹⁹⁸ 1791. évi XVI. erd. Törvénycikk: „A mi a nemesi jogokat illeti, azokat Magyarország és az erdélyi fejedelemség nemesei és honfiai viszonosan és egyenlően élvezik.”

¹⁹⁹ A megfogalmazások, hogy „Magyarországgal ugyanazonos uralkodási és utódlási jogon fogják hatalmukban tartani”, illetve „az erdélyi fejedelemség Magyarországgal egy és ugyanazon királyi hatalmának van alávetve” jelentheti azt, hogy a két állam közjogi viszonya *perszónálunió*.

²⁰⁰ 1836-ban hoztak egy törvényt (XXI. Tc.) „Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd Vármegyéknek, és Kővár Vidékének Magyar Országhoz való visszacsatolásáról”, de ezt nem hajtották végre. Az 1848. évi VI. törvénycikk ezt írja elő (Az 1836: 21. t.c. foganatosításáról”), s ennek alapján a Részeket, míg az 1848. évi VII. törvénycikk magát Erdélyt egyesíti Magyarországgal.

Erdéllyel, de a szabadságharc bukása után ismét visszaállt az 1848 előtti állapot.²⁰¹

Erdély Magyarországgal történő közjogi egyesítését aztán a Kiegyezés hozta el a végleges unió részletes szabályozását az 1868. évi XLIII. törvényekben alkották meg.²⁰² Viszont nem egycsapásra történt a teljes jogi egyesülés végbe menése, amit az mutat, hogy ugyan közjogi és közigazgatási tekintetben gyorsan sikerült az összeolvadás, de *főleg magánjogi tekintetben sokáig megmaradt a jogterületek elkülönülése*, amit a dualizmus ideje alatt csak fokozatosan, hosszabb idő alatt tudtak felszámolni.²⁰³ Végül a *különálló Erdély fogalma földrajzilag és közigazgatásilag is megszűnt* a Királyföld rendezéséről szóló 1876. évi XII., az egyes törvényhatóságok területének rendezéséről szóló 1870. évi XLII., az 1876. évi XXXIII., és az 1877. évi I. és X. törvényekkel.

Összegzés

Az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának jogászai szempontú vizsgálatát az állam jogi fogalmának célkeresztbe helyezésével folytattam le. Az állam modern fogalma Niccolò Machiavelli nyomán az újkorban, a XVI–XVII. században jelent meg, és a *status* fogalmat elsőként a XVI. század végén használták a mai, modern értelemben. E modern államfogalmat teoretikusan Georg Jellinek fejtette ki, aki szerint az állam három fogalmi eleme a meghatározott terület, az ott élő lakosság, és az ezek fölött megnyilvánuló, ezeket uraló főhatalom/szuverenitás. Ennek megfelelően a téma kifejtése során a terület–lakosság–főhatalom/szuverenitás vonalat követtem.

A könnyebb áttekinthetőség okán összefoglalásul módszertani vizsgálatom szempontjai — az állam klasszikus fogalmi elemei (terület, lakosság, főhatalom/szuverenitás), illetve a hatalmi szimbolika szempontja (államcímer) — alapján az erdélyi állam létrejöttéhez kapcsolódó eseményeket és időpontokat az alábbi táblázatba foglaltam:

²⁰¹ Kozári Monika: A dualista rendszer. Bp. 2005. 53.

²⁰² Uo. 55.

²⁰³ A magyar törvények többek között az osztrák polgári törvénykönyvet és perrendtartást, kereskedelmi törvényt stb. váltották fokozatosan fel, de ennek a folyamatnak az elhúzódsát mutatja, hogy a századfordulón például még az 1854. évi bányatörvény, illetve — akárcsak Horvátországban — Erdélyben is fennmaradt a központi irányított zsandárszervezet. *Erdély története* i. m. III. 1510.

Az erdélyi állam létrejöttéhez kapcsolódó döntő események és időpontok Az államfogalom szempontjai	Terület	<i>1544. augusztus 10-i tordai országgyűlés: az erdélyi és a tiszántúli területek közjogi egyesülése.</i>
		1570. december 1-én János Zsigmond által aláírt speyeri titkos szerződés: a Magyar Királyság és az erdélyi állam között <i>jelöli ki a területi határokat. A szerződésnek ezt az egyetlen pontját, a területi megegyezést, a pontos határkijelölést hajtották csak végre.</i>
	Lakosság	<i>1544. augusztus 10-i tordai országgyűlés: az erdélyi és a tiszántúli területek „jogi népességének” közjogi egyesülése. Hivatalos megnevezésük: „Erdély három nemzete és magyarországi atyáinkfiai”.</i>
	Belső, alkotmányjogi szuverenitás	<i>1567. szeptember 8-17. közötti gyulafehérvári országgyűlés: a rendek törvénybe iktatták a szabad fejedelmválasztás jogát (előzmények: 1566-ban János Zsigmond indítványozza, hogy utódjának megválasztására a rendek külön paktumot kössenek, majd 1566. június 26-án Szulejmán szultán adhnámét adott János Zsigmondnak, amelyben megerősíti az önálló fejedelmválasztás jogát).</i>
<i>1571. május 25-i gyulafehérvári országgyűlés: az 1567-es országgyűlés „libera electiót” becikkelyező törvénye alapján „minden további vita és szó nélkül” az összegyűlt rendek fejedelmükké választják Báthory Istvánt.</i>		
<i>1576. május 1.: Báthory Istvánt lengyel királlyá koronázzák Krakkóban; címhasználat: „István, Isten kegyelméből Lengyelország királya, Litvánia, Ruzszia, Prusszia, Mazovia nagyhercege és ura, Erdély fejedelme”.</i>		
A hatalmi szimbolika szempontja	Erdély önálló címere	<i>1590: Báthory Zsigmond fejedelem bizonyíthatóan elsőként használja a magyar, a székely és a szász nemzet címerjeleit együttesen.</i>

Írásomban az állam jogi fogalma klasszikus összetevőinek — terület, lakosság, főhatalom/szuverenitás — a felhasználásával igyekeztem alátámasztani azt az alapfeltevésemet, hogy az Erdélyi Fejedelemség államiságát nemcsak egy-két tény, esemény alapján lehet megállapítani, hanem más és más eredményt kaphatunk attól függően, hogy milyen nézőpontból közelítünk a kérdéshez. A bemutatott vizsgálati paraméterek alapján, azaz az államterület,

a lakosság kapcsán és főként a külső és belső szuverenitás jellemzőivel, tartalmi elemeivel kapcsolatosan, különböző, egyfajta mozaikszerű eredményre jutottam. Természetesen sokféle más nézőpontból is nagyon értékes és fontos megállapításokra lehet jutni Erdély önálló államiságának kapcsán. Jelen írással ehhez a már eddig is sok szempontból vizsgált kérdéshez igyekeztem adalékokat hozzátenni *a jogtudomány eszköztársere segítségével*, és egyúttal — az interdiszciplináris szemléletmódot szem előtt tartva — kíséreltem meg a jogi és a történeti megközelítés különböző nézőpontjainak *módszertani szempontú* összhangba hozását.

SUBORDINATION OR INDEPENDENCE? REMARKS ON THE PROBLEM OF THE INDEPENDENT STATEHOOD OF THE TRANSYLVANIAN PRINCIPALITY FROM A LEGAL PERSPECTIVE

by Kisteleki Károly
Abstract

In the present study the author examines the statehood of the Transylvanian principality by focussing among the three constituent parts of the concept of state existing since early modern times – territory, population and sovereignty – on the third, sovereignty. From the perspective of the science of law, sovereignty manifests itself both inwards and outwards. The former manifestation is constitutional sovereignty (that is, supreme authority with regard to the population living on the state territory and the complex of legislation created by it), while the latter is international legal sovereignty (that is, the manifestation of independent statehood in the context of the international state system). In the present paper, it is the former, the internal, constitutional sovereignty of the Transylvanian Principality that is analysed in detail.

From the perspective of research methodology – on the basis of the said three conceptual parts of state (territory, population, sovereignty), and the symbolics of power (state coat-of-arms) – the following decisive events and dates can be ranged to the creation process of the Transylvanian state:

1. *From the perspective of the concept of state*

a.) *territory*: diet of Torda, 10 August 1544: the constitutional union of Transylvanian and Trans-Tiszanian territories.

b.) *population*: - the secret treaty of Speyer, signed by János Zsigmond on 1 December 1570: defines the border between the Kingdom of Hungary and the Transylvanian state. It was the one and only stipulation of the treaty that went into effect.

c.) *internal, constitutional sovereignty*: - diet of Gyulafehérvár, 8-17 September 1567: the estates enacted their right to elect freely the prince (*preliminaries*: in 1566 János Zsigmond proposed that the estates should make a compromise for the election of his successor, and on 26 June 1566 sultan Suleyman accorded to János Zsigmond an adname whereby he confirmed the free right of election).

- diet of Gyulafehérvár, 25 May 1571: on the basis of the act of the 1567 diet on „libera electio” the estates elect as their prince István Báthory „without any further debate or word”.

- 1 May 1576: István Báthory is crowned king of Poland at Krakow; his full title is „Stephen, by the Grace of God King of Poland, Grand Duke and Lord of Lithuania, Russia, Prussia and Masovia, Prince of Transylvania”.

2. On the basis of the symbolics of power:

a.) *independent Transylvanian coat-of-arms*: 1590: Zsigmond Báthory uses for the first time the combined insignia of the Hungarian, Székely and Saxon nations.

The study thus elaborates on the long examined problem of the independent statehood of the Transylvanian principality, by utilising the methods of the legal science, at the same time trying to harmonize methodologically, from the perspective of interdisciplinarity, the different aspects of legal and historical approaches.